

บทที่ 2

ทบพวนวรรณกรรม

โครงการพัฒนารูปแบบการใช้ศักยภาพของท้องถิ่นในโครงการชุมชนน่าอยู่จังหวัดน่าน เพื่อการจัดการทรัพยากรและอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพให้บรรลุเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืนในพื้นที่นำร่องตำบลโหล่นน่าน ตำบลล้าน และอำเภอเวียงสา ซึ่งมีเป้าหมายที่จะขยายผลให้ครอบคลุมทุกอำเภอ ภายในระยะเวลา 3 ปี โดยโครงการได้มุ่งเน้นในเรื่องหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและบริบทที่เกี่ยวข้อง และการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการวิจัยและพัฒนาโครงการ โดยมีหลักการและแนวคิด ที่ใช้ดังต่อไปนี้

2.1 หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและบริบทที่เกี่ยวข้อง

เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยมาโดยตลอดนานกว่า 25 ปี ตั้งแต่ก่อนเกิดวิกฤติการณ์ทางเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540 และเมื่อภายหลังได้ทรงเน้นย้ำแนวทางการแก้ไขเพื่อให้ประเทศไทยได้รอดพ้น และสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสความเปลี่ยนแปลงของโลก

หลักเศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชนจนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปใน “ทางสายกลาง” โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่ง ในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติโดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎีและนักธุรกิจในทุกระดับให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวางทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี (คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2548)

เศรษฐกิจพอเพียงมีหลักพิจารณาอยู่ 5 ส่วน ดังนี้คือ (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2548)

- (1) กรอบแนวคิด เป็นปรัชญาที่ชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนในทางที่ ควรจะเป็น โดยมีพื้นฐานมาจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทย สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ตลอดเวลา

และเป็นการมองโลกเชิงระบบที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มุ่งเน้นการรอดพ้นจากภัย และวิกฤต เพื่อ ความมั่นคง และ ความยั่งยืน ของการพัฒนา

- (2) คุณลักษณะ เศรษฐกิจพอเพียงสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการปฏิบัติได้ในทุกระดับ โดยเน้นการปฏิบัติบนทางสายกลาง และการพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอน
- (3) คำนิยาม ความพอเพียงจะต้องประกอบด้วย 3 คุณลักษณะ พร้อมๆ กัน ดังนี้
 1. ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดีที่ไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไปโดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เช่น การผลิตและการบริโภคที่อยู่ในระดับพอประมาณ
 2. ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอเพียงนั้น จะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผลโดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น ๆ อย่างรอบคอบ
 3. การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นโดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่าง ๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งใกล้และไกล
- (4) เงื่อนไข การตัดสินใจและการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้อยู่ในระดับพอเพียงนั้น ต้องอาศัยทั้งความรู้ และคุณธรรมเป็นพื้นฐาน กล่าวคือ
 - เงื่อนไขความรู้ ประกอบด้วย ความรอบรู้เกี่ยวกับวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างรอบด้าน ความรอบคอบที่จะนำความรู้เหล่านั้นมาพิจารณาให้เชื่อมโยงกัน เพื่อประกอบการวางแผน และความระมัดระวังในขั้นปฏิบัติ
 - เงื่อนไขคุณธรรม ที่จะต้องเสริมสร้างประกอบด้วย มีความตระหนักในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริตและมีความอดทน มีความเพียร ใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต
- (5) แนวทางปฏิบัติ/ผลที่คาดว่าจะได้รับ จากการนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ คือ การพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน พร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ความรู้และเทคโนโลยี

เศรษฐกิจพอเพียง สามารถจำแนกเป็น 2 ลักษณะคือ

- (1) เศรษฐกิจพอเพียงแบบพื้นฐาน คือ ความพอเพียงในระดับบุคคลและครอบครัว ที่มุ่งแก้ปัญหาของในระดับรากหญ้าของสังคม ให้สามารถพึ่งพาและช่วยเหลือตนเองและครอบครัวได้ โดยเฉพาะเกษตรกร ที่ประสบปัญหาต่างๆ ทั้งที่ดินทำกิน การขาดแคลนแหล่งน้ำในการเพาะปลูกหรือเลี้ยงสัตว์ ต้องพึ่งพาธรรมชาติคือ น้ำฝนและประสบความเสี่ยงจากการที่น้ำไม่พอเพียง แม้กระทั่งสำหรับการปลูกข้าวเพื่อบริโภค และมีข้อสมมติว่า ถ้ามีที่ดินพอเพียงในการขุดบ่อเพื่อแก้ปัญหาในเรื่องดังกล่าวจากการแก้ปัญหาความเสี่ยงเรื่องน้ำ จะทำให้เกษตรกรสามารถมีข้าวเพื่อบริโภคยังชีพในระดับหนึ่งได้ และใช้ที่ดิน

ส่วนอื่น ๆ สนองความต้องการพื้นฐานของครอบครัว รวมทั้งขายในส่วนที่เหลือเพื่อมีรายได้ที่จะใช้เป็นค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ที่ไม่สามารถผลิตเองได้ ทั้งหมดนี้เป็นการสร้างภูมิคุ้มกันในตัวให้เกิดขึ้นในระดับครอบครัว อย่างไรก็ตาม เกษตรกรอาจได้รับความช่วยเหลือจากชุมชน ราชการ มูลนิธิ และภาคเอกชน ในเรื่องความรู้ หลักวิชาการ ฯลฯ ตามความเหมาะสม

- (2) เศรษฐกิจพอเพียงแบบก้าวหน้า คือ ความพอเพียงในระดับชุมชนและระดับองค์กร รวมทั้งความพอเพียงในระดับประเทศ เป็นการสนับสนุนให้เกิดการรวมพลังกันในรูปกลุ่มหรือสหกรณ์ หรือการที่ธุรกิจต่าง ๆ รวมตัวกันในลักษณะเครือข่ายวิสาหกิจ กล่าวคือ เมื่อสมาชิกในแต่ละครอบครัวหรือองค์กรต่าง ๆ มีความพอเพียงขั้นพื้นฐานเป็นเบื้องต้นแล้วก็จะรวมกลุ่มกันเพื่อร่วมมือกันสร้างประโยชน์ให้แก่กลุ่มและส่วนรวมบนพื้นฐานของการไม่เบียดเบียนกัน การแบ่งปันช่วยเหลือซึ่งกันและกันตามกำลังและความสามารถของตนซึ่งจะสามารถทำให้ ชุมชนโดยรวมหรือเครือข่ายวิสาหกิจนั้น ๆ เกิดความพอเพียงในวิถีปฏิบัติอย่างแท้จริง และส่งเสริมให้หรือเครือข่ายวิสาหกิจเชื่อมโยงสร้างความร่วมมือต่อไปในองค์กรอื่นๆ ในประเทศ เช่น บริษัทขนาดใหญ่ ธนาคาร สถาบันวิจัย เป็นต้น

การสร้างเครือข่ายความร่วมมือในลักษณะเช่นนี้จะเป็นประโยชน์ในการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ เทคโนโลยี และบทเรียนจากการพัฒนา หรือร่วมมือกันพัฒนา ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ทำให้ประเทศอันเป็นสังคมใหญ่อันประกอบด้วยชุมชน องค์กร และธุรกิจต่าง ๆ ที่ดำเนินชีวิตอย่างพอเพียงกลายเป็นเครือข่ายชุมชนพอเพียงที่เชื่อมโยงกันด้วยหลัก ไม่เบียดเบียน แบ่งปัน และช่วยเหลือซึ่งกันและกันได้ในที่สุด เป็นการให้ความสำคัญของทุกมิติอย่างเป็นองค์รวม โดยเน้นการพัฒนาที่สมดุล ทั้งด้านตัวคน สังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างระบบบริหารจัดการที่ดีให้เกิดขึ้นในทุกระดับ โดยที่ "คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา" อันจะทำให้เกิด การพัฒนาที่ยั่งยืนและชุมชนน่าอยู่ ได้อย่างแท้จริง

แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนในบริบทของเศรษฐกิจพอเพียง

พื้นฐานหลักการของการพัฒนาที่ยั่งยืน อยู่ที่คำว่า " ความยุติธรรมระหว่างคน 2 ยุค " คือ มนุษย์ในยุคปัจจุบันและคนรุ่นหลัง โดยที่มนุษย์ในยุคปัจจุบันจะต้องปรับเปลี่ยนวิถีคิด และวิถีทางแห่งการดำรงชีวิตของตนในปัจจุบันให้เน้นอยู่ในสายกลาง ปรับเปลี่ยนวิถีคิดโลกทรรศน์ และค่านิยมจากมองระยะสั้นไปสู่การมองระยะยาว และเน้นที่ผลประโยชน์ของโลกหรือส่วนรวมเป็นสำคัญ โดยจะต้องประสานแนวคิดทางวิทยาศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ สังคมศาสตร์ และหลักจริยธรรม ให้สอดคล้องเข้าด้วยกัน ทำให้เกิดแนวทางการพัฒนาเป็นไปในทิศทางเดียวกัน มี

วิสัยทัศน์ร่วมกัน หรือมุ่งตรงไปสู่จุดหมายอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างสมบูรณ์ และเป็นรูปธรรมจะทำให้มนุษย์กับ สิ่งแวดล้อมอยู่ควบคู่กันไป โดยสันติสุขสงบและยั่งยืน

การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) คือ การพัฒนาที่สนองความต้องการของปัจจุบัน โดยไม่ทำให้ประชาชนรุ่นต่อไปในอนาคตต้องประนีประนอมลดความสามารถของเขาในการที่จะสนองความต้องการของเขาเอง (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2539) หรือคือนโยบายที่สนองความต้องการของประชาชนในปัจจุบัน โดยไม่ต้องทำลายทรัพยากรซึ่งจะเป็นที่ต้องการในอนาคต (Corson, 54) โดยมีสังคมที่ยั่งยืน (Sustainable Society) เป็นเป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน

การพัฒนาที่ยั่งยืนนี้มีลักษณะเป็นการพัฒนาที่เป็นบูรณาการ (integrated) คือทำให้เกิดเป็นองค์รวม (holistic) หมายความว่า องค์ประกอบทั้งหลายที่เกี่ยวข้องจะต้องมาประสานกันครบองค์อย่างมีดุลยภาพ โดยต้องควบคู่ไปกับการพัฒนามนุษย์ (Human Development) คือจะต้องมีการพัฒนาให้ครบทั้ง 3 ด้าน คือ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2539)

- ด้านพฤติกรรมและวิถีชีวิต ตลอดจนการทำความหาเลี้ยงชีพเป็นระดับที่ปรากฏตัวของการแก้ปัญหาและวิธีปฏิบัติในการผลิตเสพบริโภคแบ่งปันและอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อม
- ด้านจิตใจ เช่น พัฒนาคุณธรรม ความเข้มแข็งมั่นคงของจิตใจ และสภาพจิตใจที่ดีงาม รวมทั้งความสุข
- ด้านปัญญาหรือปรีชาญาณ คือ ความรู้ความเข้าใจเหตุผล การเข้าถึงความจริง รวมทั้งแนวความคิดต่างๆ ทัศนคติ และค่านิยม

หากสามารถบูรณาการทั้ง 3 ด้าน ก็จะทำให้การพัฒนาคนอย่างเป็นองค์รวม ซึ่งจะทำให้การพัฒนาเชิงวัฒนธรรม (Cultural development) เข้ามาบรรจบกับการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development)

แนวคิดของวาระสากลในศตวรรษที่ 21 (Agenda 21) เรื่องการพัฒนาอย่างยั่งยืน

องค์การสหประชาชาติได้จัดประชุมระดับโลกครั้งยิ่งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์ขึ้น เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2535 (ค.ศ. 1992) ที่เมืองริโอ เดอจาเนโร ประเทศบราซิล เรียกการประชุมนี้ว่า The Earth Summit มีประเทศต่างๆ จากทั่วโลกเข้าร่วมประชุมถึง 178 ประเทศ การประชุมนี้มีวัตถุประสงค์สำคัญ คือ เพื่อกำหนดแนวทางการพัฒนาประเทศของแต่ละประเทศทั่วโลกในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 21 (21st century) ให้เป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development) ซึ่งมีความหมายในสาระสำคัญว่า “การพัฒนาอย่างยั่งยืน คือ การพัฒนาในทุกๆ ด้านเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดของคนในรุ่นนี้ จะต้องไม่ก่อให้เกิดผลกระทบกระเทือน หรือเสียหายใดๆ ต่อความสามารถในการบรรลุเป้าหมายสูงสุดของคนในรุ่นนี้ จะต้องไม่ก่อให้เกิดผลกระทบกระเทือน

หรือเสียหายใดๆ ต่อความสามารถในการบรรลุเป้าหมายของการพัฒนาไม่ว่าด้านหนึ่งด้านใดของคนในรุ่นต่อไป” ซึ่งได้เรียกชื่อแนวทางการพัฒนาของ The Earth Summit นี้ว่า Agenda 21 (United Nations, 1993)

แนวคิดหลักของ Agenda 21 ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ให้เจริญรุ่งเรืองอย่างยั่งยืนอันเป็นแนวคิดแบบองค์รวมก็คือ การพัฒนาเมืองโดยมีชาวเมืองเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาให้เป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืน ไม่ว่าจะเป็นในแง่ของความยั่งยืนทางด้านสิ่งแวดล้อม ด้านสังคม ด้านสุขภาพหรือ ด้านคุณภาพชีวิตนั้นประชาชนและชุมชนจะต้องมีส่วนร่วม (Active community participation) อย่างเต็มที่ ทั้งนี้เนื่องจากประเด็นของปัญหา และแนวทางแก้ไขปัญหาดังกล่าว ที่ถูกหยิบยกขึ้นมาพิจารณาและกำหนดไว้ใน Local Agenda 21 เป็นเรื่องที่สัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับบทบาทของชุมชนและท้องถิ่นทั้งสิ้น การมีส่วนร่วมและความร่วมมือของชุมชนจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดที่จะนำไปสู่ความสำเร็จในทุกเรื่อง ความยั่งยืนของกระบวนการและผลผลิตของการพัฒนาจะต้องขึ้นอยู่กับบทบาทสำคัญของชุมชนเกี่ยวกับการสร้างเสริมศักยภาพ การระดมภูมิปัญญา และทรัพยากรรวมทั้งการขับเคลื่อนกระบวนการอันสนองตอบต่อความต้องการของมวลชนเป็นสำคัญ

แนวคิดของวาระท้องถิ่นในศตวรรษที่ 21 เรื่องเมืองน่าอยู่ (Local Agenda 21 and Healthy Cities)

แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชน (Community Participation) ได้ถูกนำมาใช้เพื่อหวังผลในการจัดบริการที่มีประสิทธิภาพของทั้งภาครัฐ และองค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) สืบต่อกันมาในแทบทุกประเทศทั่วโลกเป็นเวลานานมาแล้ว ในรูปแบบที่รู้จักกันในชื่อเรียกต่างๆ ในภาษาไทย เช่น การพัฒนาชุมชน การพัฒนาอนามัยท้องถิ่น การพัฒนาอาสาสมัครกำจัดไข้มาเลเรีย การสาธารณสุขมูลฐาน การพัฒนาคุณภาพชีวิตโดยใช้เกณฑ์ชีวิตความจำเป็นขั้นพื้นฐาน (จปฐ) การพัฒนาเมืองน่าอยู่ และการพัฒนาประชาสังคม เป็นต้น

การกระจายอำนาจการปกครอง และการพัฒนาองค์กรบริหารส่วนท้องถิ่นเป็นมาตรการสำคัญยิ่งที่ Local Agenda 21 ได้ชี้้นำให้ทุกประเทศยึดถือปฏิบัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งได้ชี้นำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อให้มีความสำคัญเป็นพิเศษต่อการกำหนดกลยุทธ์การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของประชาชนไว้ในยุทธศาสตร์การพัฒนาอย่างยั่งยืน

นอกจากนั้นในการประชุมครั้งสำคัญยิ่งของโลกครั้งนี้ยังได้ให้หลักการสำคัญของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศที่สนับสนุนการสาธารณสุขเป็นอย่างดี คือ คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาอย่างยั่งยืน เพราะคนเป็นทั้งทรัพยากรและเป้าหมายในการพัฒนา คนจึง

ต้องมีสุขภาพดี มีคุณภาพชีวิตที่เป็นกำลังผลิตทางเศรษฐกิจ ทางสังคม และเป็นชีวิตที่ผสมกลมกลืนกับธรรมชาติ

สุขภาพดีถ้วนหน้ากับการพัฒนาที่ยั่งยืนและยุทธศาสตร์ของชุมชนน่าอยู่ (Health for All and Health Community)

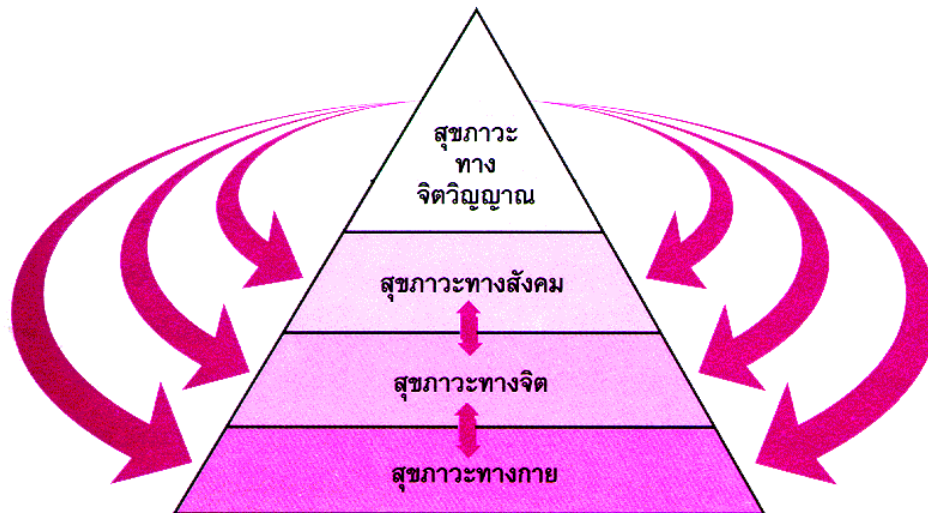
ตามคำจำกัดความขององค์การอนามัยโลก สุขภาพ คือ สุขภาวะที่สมบูรณ์ ทางกาย ทางจิต ทางสังคม และทางจิตวิญญาณ (Health is complete physical, mental, social, and spiritual well-being) หรือ กล่าวโดยสรุปแล้ว สุขภาพ คือ ภาวะที่สมบูรณ์ทั้งทางกาย ทางจิต ทางสังคม และทางจิตวิญญาณ หาใช่เพียงไม่เจ็บป่วยหรือไม่เป็นโรคเท่านั้น หากยังครอบคลุมการดำเนินชีวิตที่ยืนยาวและมีความสุขของทุกคนอีกด้วย (วิพุธ พูลเจริญ, 2544)

การมอง “สุขภาพ” โดยเน้นเพียงแค่การเกิดโรคหรือไม่เกิดโรค เป็นมุมมองที่แคบเกินไป หรือเป็นเพียง “โรคภาพ” เท่านั้น “สุขภาพ” เป็นเรื่องของวิถีชีวิตทั้งหมด ที่ต้องคิดเป็นองค์รวม โดยสามารถแบ่ง “สุขภาพ” หรือ “สุขภาวะ” หรือภาวะที่เป็นสุขออกเป็นมิติต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวพันกันได้ 4 มิติ คือ (ประเวศ วะสี, 2543)

1. **สุขภาวะที่สมบูรณ์ทางกาย** หมายถึง ร่างกายที่สมบูรณ์แข็งแรง คล่องแคล่ว มีกำลัง ไม่เป็นโรค ไม่พิการ มีเศรษฐกิจหรือปัจจัยที่จำเป็นพอเพียง ไม่มีอุบัติเหตุอันตราย และมีสิ่งแวดล้อมที่ส่งเสริม สุขภาพ
2. **สุขภาวะที่สมบูรณ์ทางจิต** หมายถึง จิตใจที่มีความสุข รื่นเริง คล่องแคล่ว ไม่ติดขัด มีความเมตตา สัมผัสได้กับสรรพสิ่ง มีสติ มีสมาธิ มีปัญญา รวมถึงการลดความเห็นแก่ตัวลงไปด้วย
3. **สุขภาวะที่สมบูรณ์ทางสังคม** หมายถึง การอยู่ร่วมกันด้วยดี มีครอบครัวอบอุ่น ชุมชนเข้มแข็ง สังคมมีความยุติธรรม มีความเสมอภาค มีภราดรภาพ มีสันติภาพ มีความเป็นประชาสังคม มีระบบบริการที่ดี และมีระบบบริการที่เป็นกิจการทางสังคม
4. **สุขภาวะที่สมบูรณ์ทางจิตวิญญาณ** (spiritual well-being) หมายถึง สุขภาวะที่เกิดขึ้นเมื่อทำ ความดี หรือจิตสัมผัสกับสิ่งที่มีคุณค่าสูงส่ง หรือสิ่งสูงสุดเช่น การเสียสละ การมีเมตตา กรุณา การเข้าถึงพระรัตนตรัย หรือการเข้าถึงพระเจ้า เป็นต้น สุขทางจิตวิญญาณเป็นความสุขที่ไม่ กระทบอยู่กับความเห็นแก่ตัว แต่เป็นสุขภาวะที่เกิดขึ้นเมื่อมนุษย์มีความหลุดพ้นจากความมีตัวตน (self transcending) จึงมีอิสรภาพ มีความอ่อนคลาวยิ่ง สุขภาพดียิ่ง มีผลดีต่อสุขภาพทั้งทางกาย ทางจิต และทางสังคม

สุขภาวะทางจิตวิญญาณเป็นยอดที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพอีก 3 มิติ ถ้าขาดสุขภาวะทาง จิตวิญญาณ ทำให้ขาดความสมบูรณ์ในตัวเอง เมื่อรู้สึกขาด ต้องหาอะไรไปเติม เช่น ยาเสพติด ความฟุ้งเฟ้อ หรือ ความรุนแรง การติดความฟุ้งเฟ้อ และความรุนแรงเพราะการพัฒนาในช่วงที่

ผ่านมติด้อยที่ระดับวัตถุ โดยที่ยังไม่ยกระดับการพัฒนาถึงจิตวิญญาณแล้ว จะไม่สามารถแก้ปัญหาการขาดสุขภาวะได้

ที่มา: ประเวศ วะสี. เรื่องสุขภาพในฐานะอุดมการณ์ของมนุษย์ 2543

องค์การอนามัยโลก ได้วางยุทธศาสตร์ 5 ประสานในการพัฒนาเมือง/ชุมชนน่าอยู่ (WHO, 1995) ซึ่งสอดคล้องกับการใช้ยุทธศาสตร์ การสาธารณสุขมูลฐานเพื่อบรรลุเป้าหมายสุขภาพดีถ้วนหน้า ที่ประเทศไทยได้มีประสบการณ์จนเป็นตัวอย่างที่ดีในระดับนานาชาติมาแล้ว กล่าวคือ

1. การประสานกำลังคนและองค์กรชุมชน โดยทั้งบุคคลและองค์กรที่สำคัญอย่างยิ่งและจะต้องประสานกันก็คือผู้นำชุมชนโดยธรรมชาติ ผู้แทนองค์กรพัฒนาเอกชน ประชาสังคม (Civil Society) องค์กรชุมชน (Community-based Organization) และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นคือ อบจ. อบต. และเทศบาล วิธีการที่ได้ผลดีสำหรับทำให้ตัวบุคคลในระดับชุมชน และท้องถิ่นมาร่วมตัวพบปะกันได้ก็คือ การพัฒนาผู้นำท้องถิ่นและให้ผู้นำท้องถิ่นไปร่วมกันดำเนินการประสานองค์กรและกำลังคนให้มีโอกาสได้รวมตัวกันและระดมภูมิปัญญาให้ได้รับการเสริมพลัง (Empowerment) ด้วยความสำนึกในศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกของชุมชนให้เกิดพลังอำนาจ จนกลายเป็นทรัพยากรอันทรงคุณค่าของชุมชนในภาพรวมได้

2. การประสานความคิด กล่าวคือเมื่อสมาชิกของชุมชนได้มีโอกาสรวมตัวกันโดยอาศัยการชี้นำในเบื้องต้นของผู้นำชุมชนแล้วก็พร้อมที่จะได้รับการถ่ายทอดความรู้ และเทคโนโลยีจากภายนอกชุมชนในรูปของการสนับสนุนความคิดริเริ่มของชุมชนเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของทุกคนและทุกคนรอบตัวภายในชุมชนอันเป็นส่วนรวม ถ้ามีการสนับสนุนจากภายนอกตรงกับประเด็นความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง กระบวนการสำคัญที่จะสร้างเสริมศักยภาพการพัฒนา

ตนเองของชุมชนได้ ก็คือการสร้างวิสัยทัศน์ร่วมกันของสมาชิกในชุมชนเพื่อสร้างภาพอนาคต (Vision) อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนและทำการกำหนดภารกิจร่วมของชุมชน (Mission) ในการที่จะต้องร่วมกันกำหนดยุทธศาสตร์ดำเนินการมุ่งไปสู่เป้าหมายนั้น จนกว่าจะบรรลุเป้าหมายตามแผนยุทธศาสตร์ที่ได้ร่วมกันกำหนดขึ้น

3. การประสานทรัพยากรเป็นการใช้ทรัพยากรทุกชนิดไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรทุน เงินสด เครื่องมือเครื่องใช้ แรงงานและภูมิปัญญาของท้องถิ่น รวมทั้งทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น เป็นสิ่งที่จะต้องมียู่แล้วทุกท้องถิ่น อาจจะแตกต่างกันก็แต่จำนวนมากหรือน้อย มีคุณภาพมากน้อยเพียงใดเท่านั้นเอง สิ่งเหล่านี้ถ้ามีการประสานความคิดและระดมมาใช้ให้ถูกต้อง และเกิดประสิทธิภาพแล้วก็จะเกิดผลดี เจริญก้าวหน้าและประสบความสำเร็จในการแก้ปัญหาของชุมชน และบรรลุผลตามเป้าหมายของการพัฒนาอย่างแน่นอน

4. การประสานกิจกรรม เมื่อได้รวบรวมคน รวบรวมความคิดของคน ให้ทุกคนหรือคนส่วนใหญ่ในชุมชน ยอมรับความคิดและแนวทางที่จะแก้ปัญหาต่างๆ ของชุมชนร่วมกัน ทุกภาคส่วนทั้งในภาครัฐและเอกชนมีการประสานงานกัน (Multicultural Coordination) เพื่อให้การสนับสนุนทำงานประสานกิจกรรมต่างๆ ในการพัฒนา ทั้งที่ดำเนินการโดยท้องถิ่นเองและที่ได้รับการสนับสนุนจากภายนอกตามแนวทางที่กำหนดไว้ งานที่จะบรรลุผลสำเร็จเป็นขั้นตอน จนกระทั่งแก้ปัญหาได้เป็นผลสำเร็จอันสามารถจะประเมินผลร่วมกันได้อย่างเป็นรูปธรรม

5. การประสานผลประโยชน์ เมื่อได้รับผลสำเร็จร่วมกันอันประเมินผลได้เป็นรูปธรรมแล้ว ก็ต้องทำให้ทุกคนและทุกครอบครัวในชุมชนนั้นได้รับส่วนแบ่งผลประโยชน์ของชุมชนโดยทั่วถึงกัน ด้วยความเป็นธรรมอย่างแท้จริง จึงจะเกิดกำลังใจและภาคภูมิใจในความร่วมมือร่วมและเป็นเจ้าของ เมื่อได้บทเรียนเสริมสร้างภูมิปัญญาและความเข้มแข็งของชุมชนเพิ่มขึ้นเป็นลำดับแล้ว ความเจริญก้าวหน้าอย่างถาวรก็เกิดขึ้นแก่ชุมชน ดังเช่นที่ประสบความสำเร็จมาแล้วเป็นอันมากในการพัฒนาสาธารณสุขมูลฐาน และการพัฒนาชนบทในอดีต

การประสานประโยชน์นี้อาจขยายออกไปถึงการประสานประโยชน์ระหว่างสาขาวิชาการ (Multidisciplinary collaboration) ในเชิงสหวิทยาของสถาบันที่รับผิดชอบการศึกษาและวิจัยได้อย่างกว้างขวาง ดังนั้นถ้ามีการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันการศึกษาด้วยกันและระหว่างสถาบันการศึกษากับชุมชนเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ซึ่งกันและกันในเชิงการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ รวมทั้งการแข่งขันกันสร้างผลงานและความสำเร็จด้วยแล้วก็จะช่วยให้ประสบความสำเร็จก้าวหน้าในการพัฒนาอย่างยั่งยืนได้โดยรวดเร็วยิ่งขึ้น

แนวคิดเมืองน่าอยู่และชุมชนน่าอยู่

แผนปฏิบัติการ 21 เปรียบเสมือนเป็นแผนแม่บทปฏิบัติการระดับโลก ครอบคลุมทั้งด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม ตลอดจนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อนำไปสู่วิถีของการพัฒนาอย่างยั่งยืน สาระสำคัญของแผนปฏิบัติการ 21 นั้นได้มีการเสนอแนะแนวทางการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยมุ่งเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกกลุ่มอาชีพในสังคม ผสานร่วมกันกับเครือข่ายความร่วมมือระหว่างหน่วยงานส่วนกลางกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อร่วมกันพัฒนาเมือง มุ่งเน้นให้ ท้องถิ่นมีบทบาทในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ก่อให้เกิด "แผนปฏิบัติการท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน สำหรับศตวรรษที่ 21 (Local Agenda 21) องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นหน่วยงานที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการผลักดันแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนให้เป็นจริงได้ เนื่องจากเป็นองค์กรที่อยู่ในระดับฐานรากของสังคม มีความใกล้ชิดกับประชาชนมากที่สุด สามารถรับรู้ปัญหา ข้อจำกัดต่างๆ รวมถึงการแสวงหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาในท้องถิ่นได้ดีกว่าหน่วยงานภายนอก โดยพื้นฐานเริ่มแรกของการเกิดองค์การปกครองท้องถิ่นที่เข้มแข็งก็คือ การกระจายอำนาจจากรัฐส่วนกลางให้กับประชาชนส่วนกลางเข้ามามีบทบาทในการดูแลเมืองท้องถิ่นของตน

ตัวอย่างขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีบทบาทต่อการผลักดันนโยบายสู่เมืองน่าอยู่ในประเทศซีกโลกตะวันตกที่นำศึกษาเป็นแบบอย่าง ได้แก่ เมืองพอร์ตแลนด์ (Portland) รัฐ ออริกอน (Oregon) ประเทศสหรัฐอเมริกา ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นเมืองที่น่าอยู่และยั่งยืนเมืองหนึ่งในปัจจุบัน เนื่องจากได้มีการวางแผนระบบการใช้ที่ดินในระดับรัฐ คือ แผนพัฒนาการใช้ที่ดินปี 1973 และแผนพัฒนา Metro Region 2040 (เป็นแผนปฏิบัติการครอบคลุมพื้นที่สองรัฐคือ ออริกอนและวอชิงตัน) ทั้งสองแผนพัฒนาเป็นคู่มือในการพิจารณาวางแผนใช้ประโยชน์ที่ดิน การจำกัดการเติบโตของชุมชน ระบบการคมนาคม และวิสัยทัศน์การวางผังเมืองโดยรวมในอนาคต โดยการวางแผนพัฒนาเป็นการวางแผนร่วมกันระหว่างประชาชนและรัฐบาลท้องถิ่นคือ นายกเทศมนตรีที่ได้รับการเลือกตั้งโดยตรงจากประชาชน (ดวงจันทร์ อาภาวัชรุตม์ เจริญเมือง, 2545)

สำหรับประเทศไทย ก่อนการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2540 รัฐบาลได้เริ่มให้อำนาจแก่ท้องถิ่น ในการปฏิบัติหน้าที่รองรับภารกิจด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมเมืองเอาไว้ในกฎหมายหลายฉบับ เช่น พระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. 2518 พระราชบัญญัติควบคุมอาคาร พ.ศ. 2522 พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2535 เป็นต้น ประเทศไทยในฐานะประเทศร่วมลงนามแผนปฏิบัติการ 21 จึงต้องนำกลไกของกฎหมายที่มีอยู่เดิมนี้นมาดำเนินการตามแผนปฏิบัติการดังกล่าว รวมทั้งเป้าหมายของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 ก็มุ่งสู่การทำให้เมืองน่าอยู่หรือชุมชนน่าอยู่ นโยบายเมืองน่าอยู่จึงถือเป็น

นโยบายของการพัฒนาระดับประเทศ ทั้งนี้ กลไกที่เป็นจุดแข็งขององค์กรบริหารปกครองส่วนท้องถิ่น ได้แก่ กลไกทางด้านผังเมือง ซึ่งพระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. 2518 ให้อำนาจเจ้าพนักงานท้องถิ่นของท้องถิ่นวางและจัดวางผังเมืองของท้องถิ่นได้ โดยเจ้าพนักงานจะต้องควบคุมการใช้ที่ดินของชุมชนให้เป็นไปตามผังเมืองที่วางไว้ การวางผังเมืองจึงเป็นกรอบในการพัฒนาเมือง เป็นกลไกทางด้านการจัดการลักษณะทางกายภาพของเมือง อันประกอบด้วย การจัดการควบคุมอาคาร ที่ดิน การจัดวางระบบสาธารณูปโภค สิ่งบริการต่างๆ ของเมือง ซึ่งสามารถรองรับต่อจำนวนประชากรและกิจกรรมใช้สอยพื้นที่ในเมืองได้อย่างเพียงพอ กลไกของแผนพัฒนา ควรเป็นแม่แบบของแผนปฏิบัติที่ตรงกับประเด็นปัญหาและความต้องการของประชาชนในท้องถิ่น กลไกด้านการเงินการคลัง เป็นงบประมาณท้องถิ่นที่รัฐบาลกระจายให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการบริหารตนเอง ซึ่งสามารถนำมาใช้พัฒนาเมืองได้ นอกจากนี้ยังมี กลไกทางด้านกฎหมาย ซึ่งเป็นกลไกหนึ่งที่เชื่อมโยงกับกลไกอื่นๆ ดังกล่าวข้างต้น โดยประโยชน์ในส่วนนี้องค์กรท้องถิ่นสามารถออกข้อบัญญัติท้องถิ่น เพื่อควบคุมจัดการสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นได้ เทศบาลถือได้ว่าเป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีหน้าที่รับผิดชอบและจัดบริการขั้นพื้นฐานเพื่อให้บริการแก่ประชาชน รวมทั้งยังมีหน้าที่ในการจัดการและรักษาสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นให้มีสภาพเป็นเมือง น่ายุ่ สมาคมสันนิบาตเทศบาลแห่งประเทศไทย ได้ริเริ่มจัดทำโครงการรณรงค์เทศบาลเมืองน่ายุ่ขึ้นในปีพ.ศ.2544 - พ.ศ.2545 โดยมีเป้าหมายเพื่อรณรงค์และประชาสัมพันธ์ให้เทศบาลทั่วประเทศและเมืองพัทยา ซึ่งเป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีความใกล้ชิดกับประชาชน ได้เกิดความตระหนักและมีความตื่นตัวในการมุ่งมั่นพัฒนาเทศบาลของตนเองให้เป็น "เมืองน่ายุ่" ตามเอกลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่น โดยใช้แนวทางการบริหารจัดการเมืองแบบชุมชนมีส่วนร่วม และดำเนินการตามหลักการธรรมาภิบาล รวมทั้งกระตุ้นให้เกิดการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร ตลอดจนการสร้างเวทีประชาคมที่แสดงถึงพลังแห่งการมีส่วนร่วมจากทุกกลุ่มในสังคม ยิ่งไปกว่านั้น หากผู้บริหารท้องถิ่นเทศบาลได้นำแนวคิดและวิธีการปฏิบัติในการสร้างเมืองน่ายุ่ไปประยุกต์และจัดสร้างให้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมกับท้องถิ่นของตนเอง โดยเน้นให้ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการสร้างเมืองน่ายุ่ตามวิถีชีวิตที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนตนเอง ย่อมก่อให้เกิดคุณภาพชีวิตที่ดี ชุมชนมีความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ มีการรักษาและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น อันจะเป็นพื้นฐานของการสร้างเมืองน่ายุ่ที่ก่อให้เกิดความยั่งยืนที่แท้จริงได้ (สมาคมสันนิบาตแห่งประเทศไทย,2545), (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ,2546), (จำเนียร วรรัตน์ชัยพันธ์,2545)

ปัจจุบันเทศบาลหลายแห่งเกิดความตื่นตัวในการนำแนวคิดการสร้างเมืองน่ายุ่ไปประยุกต์ใช้อย่างเป็นรูปธรรม เกิดผลในทางปฏิบัติระหว่างกลุ่มต่างๆ ในสังคม เช่น

- เทศบาลเมืองภูเก็ต เนื่องจากภูเก็ตเป็นเมืองท่องเที่ยว ปัญหาสำคัญที่เมืองต้องเผชิญ คือ ปัญหาขยะ เทศบาลภูเก็ตจึงได้ให้ความสำคัญกับการจัดสร้างระบบการจัดการขยะมูลฝอย สร้างโรงคัดแยกมูลฝอย และเตาเผากำจัดขยะติดเชื้อ นอกจากนี้ ยังเน้นการศึกษาปรับปรุงภูมิทัศน์ริมคลอง และขุดน้ำสาธารณะทั้ง 16 แห่งของเทศบาลเมืองภูเก็ต ควบคู่ไปการสร้างเครือข่ายชุมชนสีเขียว และการจัดค่ายความรู้สำหรับเยาวชน ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการสืบสานงานด้านสิ่งแวดล้อม
- เทศบาลนครพิษณุโลก แผนปฏิบัติการเมืองน่าอยู่มุ่งเน้นการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม เกิดเป็นรูปธรรมในโครงการจัดการขยะมูลฝอยแบบผสมผสาน โดยมีการจัดตั้งศูนย์จำกัดขยะรวมในจังหวัดพิษณุโลก โดยขั้นตอนการดำเนินงานมีการจัดการติดตามประเมินผลต้นทุนการจัดการขยะมูลฝอย นำขยะรีไซเคิลมาแยกจากขยะอินทรีย์ที่จะนำมาหมักเป็นปุ๋ย และรวบรวมขยะมีพิษ ขยะอันตรายและขยะจากโรงพยาบาลอย่างเป็นระบบ ในโครงการนี้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมทั้งสถาบันการศึกษาเอกชน ในการวางแผนระหว่างหน่วยงานภาครัฐท้องถิ่น ส่วนกลาง และส่วนภูมิภาค
- เทศบาลนครตรัง มุ่งเน้นการรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีอันเป็นเอกลักษณ์ท้องถิ่นของชุมชนไม่ว่าจะเป็นศิลปวัฒนธรรมการแสดง เช่น หนังตะลุง มโนราห์ หรือวัฒนธรรมอาหาร ตลอดจนประเพณีการไหว้เจ้า ถือน้ำจืดกินเจ อันเป็นประเพณีโบราณที่สืบสานกันมาแต่บรรพบุรุษ นอกจากนี้ยังเน้นการสร้างปอดสีเขียวกลางในเมือง เพื่อเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชนอีกด้วย
- เทศบาลเมืองน่าน แผนงานเมืองน่าอยู่ของเทศบาลเมืองน่านคือ การสนับสนุนให้ชุมชนสามารถขับเคลื่อนไปในทิศทางที่ต้องการ โดยสนับสนุนให้เกิดกลุ่มกรรมการที่มีความเข้มแข็ง มีอิสระในการบริหาร คณะกรรมการมาจากการเลือกตั้ง เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน ผู้สูงอายุ เป็นต้น นอกจากนี้ในการวางแผนเมืองทางกายภาพได้ปรับปรุงภูมิทัศน์พื้นที่บริเวณ "ใจเมืองเก่าน่าน" หรือ "ช่วงเมือง" สำหรับนำเสนอ เมืองน่านเมืองศิลปวัฒนธรรมสู่มรดกโลก และปรับปรุงภูมิทัศน์ริมน่านเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว
- เทศบาลนครนนทบุรี มีการกำหนดเป้าหมายในการสร้างเมืองน่าอยู่อย่างเป็นรูปธรรม คือ การลดปริมาณมูลฝอยลงให้ได้ 20 % ในปีพ.ศ.2546 ลดปริมาณน้ำเสีย 30 % และการเพิ่มพื้นที่สีเขียว 5 % โดยการทำงานในแต่ละโครงการมุ่งเน้นความสำคัญและกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน เช่น การให้ความรู้แก่ประชาชนในทุกกลุ่มใน

สังคมให้มีความเข้าใจในการจัดการขยะมูลฝอย ส่งเสริมให้ประชาชนมีการคัดแยกขยะก่อนทิ้งให้เทศบาลเก็บขนไปกำจัด การจัดตั้งศูนย์แปรรูปขยะมูลฝอย เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังมีเทศบาลต่างๆ อีกกว่า 10 แห่งที่ได้รับการคัดเลือกจากสมาคมสันนิบาตเทศบาลแห่งประเทศไทยให้เป็นเทศบาลนำอยู่ ตามโครงการประกวดเทศบาลเมืองนำอยู่ ปีพ.ศ. 2544 - 2545 ได้แก่ เทศบาลตำบลแพรวา เทศบาลตำบลลำนาทรายณ์ เทศบาลตำบลทับคล้อ เทศบาลตำบลปรานบุรี เทศบาลตำบลอุโมงค์ เทศบาลตำบลด่านขุนทด เทศบาลตำบลเรณูนคร เทศบาลตำบลชนแดน เทศบาลตำบลกลางเวียง เทศบาลตำบลปรังค์กู ซึ่งทั้งหมดถือได้ว่าเป็นเทศบาลที่ให้ความสำคัญและให้ความร่วมมือในการผลักดันแนวคิดการสร้างเมืองนำอยู่ให้เป็นจริงในทางปฏิบัติ

ปัจจุบันแม้ว่า "เมืองนำอยู่" จะยังเป็นเพียงการวางรากฐานลงตอกเสาเข็ม และยังไม่ใช่ว่าเมืองที่เสร็จสวยงามอย่างสมบูรณ์ เนื่องจากต้องใช้เวลาและการผนวกรวมของความตั้งใจจริงจากหลายฝ่าย เพราะปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบเชื่อมโยง ไม่ใช่ปัญหาของบุคคลเพียงคนเดียวดังคำกล่าวที่ว่า "เด็ดดอกไม้สะเทือนถึงดวงดาว" ดังนั้น การแก้ปัญหาจึงต้องใช้การเชื่อมโยงจากหน่วยเล็กๆ ไปจนถึงองค์กรระดับใหญ่ เพื่อให้การทำงานดำเนินไปได้อย่างเป็นระบบ หากเป็นเช่นนั้น "เมืองนำอยู่" ก็ไม่ใช่เมืองที่มีอยู่แต่เพียงในอุดมคติเท่านั้น

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้นำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง มาเป็นกรอบแนวคิดในการพัฒนาเมืองนำอยู่ไว้ว่า "เป็นกระบวนการพัฒนาที่เป็นองค์รวม ยึดคนเป็นศูนย์กลาง อาศัยความเข้มแข็งของชุมชนเป็นรากฐานในการพัฒนา มุ่งให้เกิดความสงบ สะดวก สะอาด ปลอดภัย มีระเบียบวินัย มีเศรษฐกิจฐานรากเข้มแข็ง มีระบบบริหารที่ดี วิถีชีวิตที่ดี มีความสุข และที่สำคัญการทำเมืองและชุมชนให้น่าอยู่ต้องอาศัยพลังการมีส่วนร่วมจากทุกส่วนอย่างจริงจังและต่อเนื่อง ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนและความอยู่ดีมีสุข" ทั้งนี้ องค์ประกอบสำคัญ 4 ประการที่ไม่อาจมองข้ามได้คือ

- (1) การมีสภาพแวดล้อมและคุณภาพชีวิตที่ดี ของประชากร ซึ่งสภาพแวดล้อมที่ดีนี้นอกจากจะหมายถึงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ อย่างแม่น้ำลำคลองที่ใสสะอาด อากาศปราศจากมลภาวะ บ้านเมืองมีการจัดวางผังเมืองที่ดีแล้ว ยังหมายรวมถึงครอบคลุมถึงความสะดวกในการด้านสาธารณูปโภคเช่นไฟฟ้า ประปา การคมนาคม การติดต่อสื่อสาร ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ซึ่งปัจจัยแวดล้อมเหล่านี้จะนำมาสู่คุณภาพชีวิตที่ดี สุขภาพที่แข็งแรง ของผู้คนที่อาศัยอยู่ในเมือง
- (2) การพัฒนาจะต้องสอดคล้องและวางอยู่บนรากฐานของ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งเป็นชุดความรู้ที่สั่งสมมาในแต่ละท้องถิ่นไม่ว่าจะเป็นภูมิปัญญาทางด้านการแพทย์โบราณ ตำราสมุนไพร ศิลปหัตถกรรม เป็นต้น ดังนั้นไม่ว่าการพัฒนาจะเดินรุดหน้าอย่างไร

รวดเร็วด้วยความทันสมัยและความเปลี่ยนแปลงปานใด แต่ก็ต้องเป็นการพัฒนาที่มองไปข้างหน้าสู่โลกอนาคตและมองย้อนกลับหลังสู่คุณค่าของรากเหง้าทางวัฒนธรรมท้องถิ่นไว้ การพัฒนาจึงเป็นความยั่งยืน สมดุลของ "โลกใหม่" ที่ประสานกับ "โลกเก่า" อย่างลงตัวและไม่หลงทิศทาง

- (3) ระบบเศรษฐกิจเข้มแข็ง ซึ่งเป็นระบบเศรษฐกิจที่ต้องเริ่มต้นจากฐานรากคือ ชุมชน ซึ่งระบบเศรษฐกิจของชุมชนจะอิงอยู่กับทรัพยากรในท้องถิ่นของตนเองเป็นทรัพยากรทั้งแรงงานฝีมือ ภูมิปัญญาของคนในท้องถิ่น และวัตถุดิบที่หาง่ายจากธรรมชาติ นำมาพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ที่เป็นเอกลักษณ์ จากนั้นมีการสร้างองค์กรชุมชนเพื่อร่วมกันบริหาร ซึ่งจะทำให้เกิดรายได้จากการจ้างงานคนในชุมชน และสามารถสร้างเครือข่ายร่วมมือกับธุรกิจชุมชนกลุ่มอื่น ในด้านการแลกเปลี่ยนสินค้า วัตถุดิบ และการแลกเปลี่ยนความรู้ของแต่ละท้องถิ่น
- (4) มีระบบการบริหารจัดการที่ดี อันเกิดจากการร่วมมือกันในการบริหารจัดการขององค์กรปกครองท้องถิ่นภาครัฐกับประชาชน ในการกำหนดทิศทางการพัฒนาท้องถิ่นและชุมชน

โดยมีแนวทางการขยายผลและปัจจัยที่เอื้อต่อความสำเร็จในการพัฒนาเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่ ตามกรอบยุทธศาสตร์ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2548) สรุปไว้ดังนี้

- การดำเนินงานพัฒนาเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่ ไม่ใช่เรื่องของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แต่เป็นเรื่องที่ต้องอาศัยความร่วมมือและการจัดการจากหน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้องในทุกระดับชั้น ทั้งประชาชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ธุรกิจเอกชน ราชการ ประชาสังคม เข้ามาร่วมคิด ร่วมทำ เพื่อให้แนวคิดแปรสู่การปฏิบัติจริง
- การพัฒนาเพื่อความเป็นเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่ มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ดังนั้นการมองไปสู่อนาคตข้างหน้า เพื่อแสวงหาแนวทางตั้งรับ พร้อมทั้งการให้ความสำคัญกับรอยประสพการณ์ที่ผ่านมา จะทำให้ทุกภาคส่วนในสังคมออกเดินไปสู่หนทางของการพัฒนาได้อย่างมั่นคง ขณะเดียวกันการให้ความสำคัญและระดม "ทุน" ที่มีอยู่ในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นทุนทางสังคม วัฒนธรรม ทุนที่เป็นเงิน ทุนทางความคิด ความรู้ ทั้งหมดคือเครื่องมือในการทำงาน หากนำมาประยุกต์และปรับใช้อย่างคิดเป็นทำเป็น จะทำให้เกิดพลังขับเคลื่อนไปในทิศทางที่ต้องการได้
- การผสมผสานระหว่างพลังความคิดและกำลังแรงงานเข้าด้วยกัน ถือเป็นหัวใจสำคัญในการดำเนินการเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่

- การพัฒนาในแต่ละพื้นที่ ต้องปรับแนวคิดให้ผู้ที่เป็นเจ้าของพื้นที่ เจ้าของเมือง หรือเจ้าของชุมชนนั้นๆ มีบทบาทหลัก เป็นทั้งผู้คิดและผู้ทำ ดำเนินการบนฐานขององค์ความรู้ ควบคู่ไปกับการใช้เทคโนโลยีและข้อมูลต่างๆ สามารถนำไปปรับใช้ได้เหมาะสมกับศักยภาพของแต่ละพื้นที่ แต่ละเมือง แต่ละชุมชน เพื่อให้เกิดการแก้ปัญหาอย่างเหมาะสมกับพื้นที่นั้นๆ
- การมีผู้นำทุกระดับที่เข้มแข็ง โดยเฉพาะผู้บริหารท้องถิ่น ผู้นำธรรมชาติ แกนนำชุมชนท้องถิ่น ที่มีจิตสำนึกสาธารณะ มีวิสัยทัศน์ เปิดใจกว้างทำงานต่อเนื่อง มีความตั้งใจจริง ยึดหยุ่น ยุติธรรม มีการบริหารจัดการที่ดีซึ่งจะเป็นแบบอย่างที่ดีในการดำเนินงานเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่
- การมีและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรบุคคลากรที่มีคุณค่าในท้องถิ่นชุมชน จะช่วยสนับสนุนการขับเคลื่อนและขยายผลการพัฒนาเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่ โดยสนับสนุนให้เชื่อมโยงและใช้ประโยชน์จากวิทยากรกระบวนการ ผู้นำการเปลี่ยนแปลง ปราชญ์ชาวบ้าน กลุ่มนักวิชาการ ข้าราชการเกษียณที่เป็นคลังสมองในท้องถิ่นชุมชนเพื่อมีบทบาทและช่วยสนับสนุนให้เกิดการเคลื่อนไหวพัฒนาเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่และขยายผลได้เร็วขึ้น

2.2 แนวคิดและทฤษฎีการมีส่วนร่วมของชุมชน

แนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืน ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทัศนคติที่มีต่อชุมชนและประชาชนในกระบวนการพัฒนาของภาคีที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ทั้งนี้ประสบการณ์ของการพัฒนาที่ผ่านมาในอดีตมักจะล้มเหลวทำให้ประเทศชาติสูญเสียงบประมาณจำนวนมาก ชุมชนสูญเสียทรัพยากรที่นำมาร่วมพัฒนา(ทั้งถูกหลอกและสมัครใจ) กระบวนการพัฒนาในรูปแบบเดิมนั้นไม่อาจสำเร็จได้ ถ้าไม่มีการเปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม (วิรัช วิรัชนิภาวรรณ, 2532) อย่างจริงจังและต่อเนื่องหรืออาจกล่าวได้อีกนัยว่าการพัฒนาที่เกิดจากฝีมือของชนชั้นผู้นำแต่เพียงฝ่ายเดียวเป็นการพัฒนาที่ขาดคุณภาพและอาจต้องประสบความล้มเหลวในที่สุด ความมีส่วนร่วมของชุมชนและสังคม จึงเป็นสิ่งที่สำคัญมากเพราะพ้นยุคไปแล้วที่จะให้ชนชั้นใดชนชั้นหนึ่งของประเทศรับภาระดำเนินการโดยลำพัง ปัจจุบันการพัฒนาก้าวมาถึงระดับที่มีความกว้างขวางซับซ้อนซึ่งจะทำให้คนๆ หนึ่ง หรือองค์กรๆ หนึ่งไม่สามารถที่จะทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพต้องช่วยกันหลายฝ่ายหลายองค์กรระดับคนก็ต้องมีหลายระดับ และการพัฒนาอย่างยั่งยืนจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อประชาชนได้มีส่วนร่วมสร้างสรรค์ ความเจริญและได้รับผลจากความเจริญสมแก่บทบาทของตน ชุมชนที่มีความพร้อมหรือมีศักยภาพที่จะทำให้การพัฒนาประสบความสำเร็จ ต้องมีโครงสร้างหรือสังคมแบบมีส่วนร่วมจึงจะเป็นพื้นฐานการสร้างกลุ่มสร้างองค์กรที่เข้มแข็งสร้างกองทุนและความร่วมมือที่ทรงพลัง บรรดาองค์กรชุมชนที่เข้มแข็งพึ่งพาตนเองได้ใน

ชนบท (พิทยา ว่องกุล, 2541) ล้วนอาศัยปฏิสัมพันธ์แบบพวกพ้องเครือญาติและวัฒนธรรมทั้งสิ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้นำตามธรรมชาติจะต้องมีบารมี(ไม่ใช่อำนาจ) ที่มาจากการยอมรับของชุมชน สังคมสืบเนื่องจากการเสียสละอุทิศตนผ่านการใช้ชีวิตร่วมส่วนต่อชุมชนมานาน ดังนั้นศักยภาพของชุมชนไทยจึงมีลักษณะที่เรียกว่า“ชุมชนแบบองค์รวม” ที่บูรณาการไปสู่ความยั่งยืนได้เมื่อชุมชนมีการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ขององค์กรเอกชนเล็กๆ ที่ใกล้ชิดกับชุมชน (เรือเอกไชยยันตร์ กัมปนาทแสนยากร, 2538) จะเป็นแหล่งกำเนิดวิธีการใหม่ที่สำคัญทางการพัฒนาสุขภาพ เพราะว่องกุลเหล่านี้อยู่ใกล้ชิดกับชุมชนและมีขั้นตอนการปฏิบัติที่ไม่ยุ่งยากจึงมีความยืดหยุ่นสูงและปรับตัวง่ายต่อความจำเป็นที่สนองต่อสถานการณ์ใหม่ได้ การที่องค์กรมีความไวในการรับรู้ความต้องการของชุมชนและมีความยืดหยุ่นสูงนั้นจะก่อให้เกิดวิสัยทัศน์ในการประยุกต์ การปฏิบัติงานให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

คำจำกัดความของความมีส่วนร่วม

ความมีส่วนร่วมของชุมชน หรือการมีส่วนร่วมของชุมชน (People participation หรือ Community participation หรือ Community Involvement) คือกระบวนการที่ประชาชนในระดับและพัฒนาความสำคัญต่อสภาวะการณ์ และปัญหาต่างๆ ที่พวกเขาเผชิญตระหนักในเหตุพื้นฐานของปัญหานั้นๆ และเข้าร่วมดำเนินการเคลื่อนไหว สร้างพลังอำนาจในการเปลี่ยนแปลงมูลฐานของปัญหาหรือสภาพการณ์ ที่ดำรงอยู่ของตนเอง (สมมาตร พรหมภักดี, 2531) การมีส่วนร่วมของประชาชนที่แท้จริงจะต้องไม่หมายความว่าเพียงแต่การดึงประชาชนเข้ามาร่วมโครงการที่รัฐเป็นผู้กำหนดทั้ง“รูปแบบเป้าหมายของงาน” และ“กำหนดให้มีการเข้าร่วมงาน” ดังที่ผ่านมาแต่จะต้องเป็นการมีส่วนร่วมอย่างมีสำนึกรับผิดชอบและมีบทบาทอย่างเต็มที่ตั้งแต่คิดค้นปัญหาวางแผน ปฏิบัติดูแลกำกับตลอดจนประเมินผลติดตามงาน การมีส่วนร่วมที่แท้จริงจะต้องหมายถึงการมอบอำนาจอธิปไตยขึ้นพื้นฐานคืนสู่ประชาชน การพยายามจัดตั้งและพัฒนาองค์กรประชาชนให้เข้มแข็งบน พื้นฐานของการพึ่งพาตนเองเป็นสำคัญ (ลือชัย ศรีเงินยวง และผาสุก อเนกวนิช , 2528) การมีส่วนร่วมของชุมชน จึงหมายถึง การสร้างประชาธิปไตยคืนอำนาจแห่งการกำหนดการพัฒนาแก่ประชาชนในกระบวนการน้อยน้อยที่สุดประชาชนต้องมีส่วนในการกำหนดวางแผนและดำเนินการในเรื่องทั้งปวงอันมีผลต่อการปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ และอนาคตของพวกเขาซึ่งจะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อประชาชนได้อำนาจได้ทรัพยากรของพวกเขากลับคืนมาและนั่นย่อมหมายถึงกระบวนการทางประชาธิปไตยและการปกครองตนเอง การมีส่วนร่วมของชุมชน (People participation หรือ Community participation หรือ Community Involvement) ซึ่งสำคัญตั้งแต่การเตรียมเจ้าหน้าที่เตรียมชุมชนการฝึกอบรมการติดตามดำเนินกิจกรรมต่างๆ ให้ประชาชนในหมู่บ้านได้รู้สึกเป็นเจ้าของและเข้ามาร่วมช่วยเหลือทั้งด้านกำลังคนกำลังเงินและวัสดุอุปกรณ์

ต่างๆ มิได้ หมายถึงชุมชนให้ความร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ของรัฐในการพัฒนาหากแต่หมายถึงประชาชนในชุมชนนั้นเป็นผู้ตระหนักถึงปัญหาของชุมชนของตนเป็นอย่างดีจึงเป็นผู้กำหนดปัญหาต่างๆ ของชุมชนนั่นเอง และเป็นผู้วิเคราะห์ ปัญหาตลอดจนแนวทางการแก้ไขปัญหาของชุมชน ทั้งนี้โดยชุมชนมีความสามารถในการแยกแยะได้ว่าวิธีการแก้ปัญหาใดประชาชนในชุมชนสามารถแก้ไขได้วิธีการใดอยู่ นอกเหนือความสามารถของชุมชนก็ต้องให้เจ้าหน้าที่ของรัฐหรือบุคคลภายนอกชุมชนเป็นผู้แก้ไขปัญหา (กระทรวงสาธารณสุข,2535)

ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ (2543) ได้ ให้ความหมายการมีส่วนร่วมใน 2 ลักษณะคือ

1. การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนาโดยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาตั้งแต่เริ่มจนถึงสิ้นสุดโครงการได้แก่ การร่วมกันค้นหาปัญหา การวางแผนการตัดสินใจ การระดมทรัพยากรและเทคโนโลยีในท้องถิ่นการบริหารจัดการการติดตามและประเมินผลรวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ โดยโครงการพัฒนาดังกล่าวจะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน
2. การมีส่วนร่วมในนัยทางการเมืองแบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ
 - การส่งเสริมสิทธิและพลังอำนาจของพลเมืองโดยประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการเพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่มควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากรของชุมชน อันจะก่อให้เกิดกระบวนการและโครงสร้างที่ประชาชนในชนบทสามารถแสดงออกซึ่งความสามารถของตนและได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนา
 - การเปลี่ยนแปลงกลไกการพัฒนาโดยรัฐ มาเป็นการพัฒนาที่ประชาชนมีบทบาทหลักโดยการกระจายอำนาจในการวางแผนจากส่วนกลางมาเป็นส่วนภูมิภาคเพื่อให้ภูมิภาคมีลักษณะเป็นเอกเทศให้มีอำนาจทางการเมืองการบริหารมีอำนาจต่อการจัดการจัดสรรทรัพยากรอยู่ ในมาตรฐานเดียวกันโดยประชาชนสามารถตรวจสอบได้อาจกล่าวได้ว่าเป็นการคืนอำนาจ (empowerment) ในการพัฒนาให้แก่ ประชาชนให้มีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของตนเองทั้งนี้ต้องคำนึงถึงการพัฒนาที่เท่าเทียมกันของชายและหญิง(Gender) ในการดำเนินงานพัฒนาด้วย

กรมการพัฒนาชุมชน (2539) ได้ให้ความหมายการมีส่วนร่วมตามลักษณะของการเข้าร่วมของประชาชนได้ 3 ประการคือ

1. การมีส่วนร่วมของประชาชนคือกระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนาร่วมคิดร่วมตัดสินใจแก้ไขปัญหาของตนเองร่วมใช้ความคิด

สร้างสรรค์ความรู้และความชำนาญร่วมกับการใช้วิทยาการที่เหมาะสมและสนับสนุนติดตามผลการปฏิบัติงานขององค์กรและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

2. การมีส่วนร่วมของประชาชนคือกระบวนการที่ประชาชนกลุ่มเป้าหมายได้รับโอกาสและใช้โอกาสที่ได้รับแสดงออกซึ่งความรู้สึกรู้สึกนึกคิดแสดงออกซึ่งสิ่งเขามีแสดงออกซึ่งสิ่งที่เขาต้องการแสดงออกซึ่งปัญหาที่กำลังเผชิญและแสดงออกซึ่งวิธีแก้ไขปัญหาและลงมือปฏิบัติโดยการช่วยเหลือของหน่วยงานภายนอกน้อยที่สุด
3. การมีส่วนร่วมของประชาชนคือกระบวนการที่รัฐบาลทำการส่งเสริมชักนำสนับสนุนและสร้างโอกาสให้ประชาชนในชุมชนทั้งในส่วนบุคคลกลุ่มคนชมรมสมาคมมูลนิธิและองค์กรอาสาสมัคร รูปแบบต่างๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือหลาย เรื่องรวมกัน

ความสำคัญของการมีส่วนร่วม

กรมการพัฒนาชุมชน (2539) ได้ให้ความสำคัญของการมีส่วนร่วมไว้ 7 ประการดังนี้

1. การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานอันชอบธรรมของคนทุกคนที่เราต้องเคารพให้การยอมรับและยกย่อง โดยการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการแสดงออกเกี่ยวกับการปรับปรุงวิถีชีวิตของเขา
2. งานพัฒนาเป็นงานที่ต้องเกี่ยวข้องกับประชาชนเป็นจำนวนมากเราจำเป็นต้องให้คนหมู่มากเหล่านี้ได้มีสิทธิมีเสียงในการแสดงออก
3. กลยุทธ์ทั้งหลายในการพัฒนาที่ผ่านมายังไม่สามารถส่งผลถึงประชาชนผู้ด้อยโอกาสและยากจนและในทางตรงกันข้ามกลับส่งผลให้กลุ่มคนผู้ได้เปรียบมีโอกาสมากขึ้นจึงจำเป็นต้องปรับกลยุทธ์ในการพัฒนาใหม่โดยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนมากขึ้น
4. ประสบการณ์ที่ผ่านมาได้พบว่ามีโครงการจำนวนไม่น้อยที่ประสบความสำเร็จโดยอาศัยวิธีให้ประชาชนมีส่วนร่วมในรูปของการรวมกลุ่มและจัดตั้งองค์กรประชาชนในขณะเดียวกันก็มี ตัวอย่างของโครงการที่ล้มเหลวจำนวนมากอันเนื่องมาจากไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วม
5. การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นเรื่องของการปฏิบัติเป็นกลุ่มหรือของกลุ่มอันเป็นผลมาจากความรู้สึกผูกพันของสมาชิกแต่ละคนที่เข้ามาร่วมเพื่อพิทักษ์ประโยชน์ของเขาและในขณะเดียวกันก็ได้ประโยชน์แก่ส่วนรวมด้วยการมีส่วนร่วมจึงเป็นสิ่งที่จำเป็น

6. การมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นตัวชี้วัดของการพัฒนาชุมชนยิ่งประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมมากเท่าใดยิ่งแสดงให้เห็นว่าประชาชนจะได้รับประโยชน์จากการพัฒนามากยิ่งขึ้น
7. ประชาชนย่อมรู้ดีว่าตนเองกำลังต้องการอะไร มีปัญหาอะไรและอยากจะแก้ปัญหาอย่างไร ถ้าให้โอกาสแก่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาช่วยให้องค์กรต่างๆ สนองความต้องการที่แท้จริงของประชาชนได้ดีกว่า

รูปแบบและลักษณะของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของชุมชนจะไม่เกิดขึ้นหรือไม่มีประสิทธิภาพหากเจ้าหน้าที่และกลไกต่างๆ ของรัฐไม่มีความคิดที่จะให้ประชาชนมีส่วนร่วม ไม่เปิดโอกาสให้เข้ามามีส่วนร่วมและไม่ส่งเสริมการจัดตั้งองค์การประชาธิปไตยเพื่อให้ประชาชนมีส่วนร่วม

รูปแบบของการมีส่วนร่วม (Types of Participation) ส่วนร่วมจำแนกได้ 3 ประการตามลักษณะของการมีส่วนร่วมดังนี้ (สมมาตร พรหมภักดี, 2531)

1. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยตรง (Direct Participation) โดยผ่านองค์กรจัดตั้งของประชาชน (Inclusive organization) เช่น การรวมกลุ่มเยาวชนกลุ่มต่างๆ
2. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมทางอ้อม (Indirect Participation) โดยผ่านองค์กรผู้แทนของชุมชน (representative organization) เช่น กรรมการของกลุ่มหรือชุมชนกรรมการกลุ่มผู้เลี้ยงไหม กรรมการหมู่บ้าน
3. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยการเปิดโอกาสให้ (Open Participation) โดยผ่านองค์กรที่ไม่ใช่ ผู้แทนของประชาชน เช่น สถาบันหรือหน่วยงานที่เชิญชวนหรือเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมเมื่อไรก็ได้ตลอดเวลา

ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ (2543) ได้แบ่งลักษณะของการมีส่วนร่วมดังนี้

1. การสนับสนุนทรัพยากร คือการสนับสนุนเงินวัสดุอุปกรณ์แรงงานหรือการช่วยทำกิจกรรมคือการเข้าร่วมวางแผนการประชุมแสดงความคิดเห็น การดำเนินการการติดตามและประเมินผล
2. อำนาจหน้าที่ของผู้เข้าร่วมคือเป็นผู้ดำเนินการเป็นสมาชิกซึ่งลักษณะการมีส่วนร่วมนี้แสดงถึงอำนาจของผู้เข้าร่วมจึงมีการโต้แย้งว่าการมีส่วนร่วมโดยใช้วิธีการพัฒนาความสามารถของประชาชนเป็นเพียงการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าร่วมเพียงบางส่วนเพราะหลายกรณีประชาชนไม่มีโอกาสเข้าร่วมในการตัดสินใจทางออกที่ควรเป็นคือการเสริมสร้างพลังอำนาจ (Empowerment) แก่ประชาชนดังนั้นการมีส่วนร่วมมีความสำคัญอย่างยิ่งในการดำเนินงานกิจกรรมทุกอย่างโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ใน

ด้านการพัฒนาชุมชนหมู่บ้านตำบลหรือในขอบเขตที่มากกว่านั้น ความมีส่วนร่วมจะทำให้ประชาชนมีความเป็นเจ้าของในโครงการพัฒนาที่เกิดขึ้นพร้อมทั้งเข้าร่วมในขั้นตอนการคิดค้นหาปัญหา จัดลำดับของปัญหา วางแผนชุมชน ร่วมดำเนินการแก้ไขตลอดจนร่วมออกติดตามความก้าวหน้าของการทำงานและโครงการนั้น โดยแต่ละขั้นตอนจะเป็นการหล่อหลอมจิตใจความสำนึกในธรรมาภิบาล เกิดการเอาใจใส่และดำเนินการอย่างต่อเนื่องและยั่งยืนในที่สุด

การสร้างมีส่วนร่วมของชุมชน

การสร้างมีส่วนร่วมของชุมชนจะต้องมีวิธีการขั้นตอนและยุทธศาสตร์เพื่อให้ประชาชน เข้าร่วมรับทราบข้อมูลข่าวสารร่วมวางแผน(เป็นจุดเริ่มต้นของการหล่อหลอมพลังที่มีอยู่อย่างกระจัดกระจายในชุมชน) ร่วมจัดทำแผนชุมชนร่วมตัดสินใจเพื่อนำไปสู่พันธะผูกพันที่จะกระทำร่วมกันร่วมดำเนินการ (ถนัด ไบยา, 2543) ตลอดจนร่วมรับผลประโยชน์ และที่สำคัญต้องเน้นกระบวนการสร้างจิตสำนึก(Conscientization) ให้คนในชุมชนหันมาสนใจและเอาธุระต่อส่วนรวมเกิดจิตสำนึกสาธารณะ ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ประชาคม คือขั้นตอนหรือกระบวนการสร้างมีส่วนร่วมของ ชุมชนนั่นเอง

เพ็ญศรี เจริญสุทพันธ์ (เพ็ญศรี เจริญสุทพันธ์, 2541) ได้ให้ความสำคัญของ“ประชาคม” ว่าประชาคมตำบลจะเป็นการสร้างเวทีให้องค์กรประชาชนและประชาชนได้พัฒนาศักยภาพด้านความคิดและการปฏิบัติที่จะมีส่วนร่วมกับการตัดสินใจของชุมชนมากยิ่งขึ้น ก่อให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของรักและหวงแหนชุมชน โดยประชาคมตำบล/ หมู่บ้านมีหลักการดังนี้คือ

1. ประชาคมตำบล/ หมู่บ้านจะเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาตำบล/ หมู่บ้านที่มีวิธีการทำงานภายใต้การมีส่วนร่วมของกลุ่ม/ องค์กรในตำบลและหมู่บ้านซึ่งเป็นตามหลักการและวิธีการพัฒนาชุมชนที่เริ่มจากการศึกษาชุมชนการศึกษาข้อมูลของหมู่บ้านตำบลประวัติพื้นที่ทรัพยากรพื้นที่การวิเคราะห์ปัญหาการกำหนดแนวทางแก้ไขปัญหา/ การกำหนดแนวทางพัฒนาการวางแผนและการปฏิบัติตามแผนการติดตามและการประเมิน
2. ประชาคมตำบล/ หมู่บ้าน จะระดมทรัพยากรจากภายในและภายนอกชุมชนภายใต้หลักการการประสานในแนวราบมากกว่าแนวตั้งเพื่อให้บรรลุผลการพัฒนาที่ได้กำหนดไว้ ซึ่งจะเป็นการลดการบริหาร การพัฒนาในลักษณะ“สั่งการ”
3. การทำงานของประชาคมตำบล/ หมู่บ้านจะลดความซ้ำซ้อนในการจัดการพัฒนาของตำบล และเชื่อมประสานการพัฒนาตำบลให้แตกต่างจากเดิม ซึ่งมีลักษณะการเกิดขึ้นของกิจกรรมเป็นจุดๆ ในพื้นที่รอบตำบล ขาดความเชื่อมโยงต่อเนื่องกันให้เป็น

ลักษณะของกิจกรรมที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องเชื่อมโยงกันได้และสามารถกำหนดระดับการพัฒนาได้อย่างทั่วถึงและครอบคลุม

4. ประชาคมตำบล/หมู่บ้านควรเป็นความคิดริเริ่มของกลุ่ม/ องค์การประชาชนและประชาชน ในตำบลส่วนราชการและองค์การพัฒนาเอกชนเป็นผู้จัดกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่(Facilitator)โน้มน้าวชักชวนให้ประชาชนองค์กรที่สนใจเป็นแกนนำในการดำเนินงาน โดยจัดเวทีประชาคมสำหรับแลกเปลี่ยนความคิดหรือส่งเสริมให้ร่วมกันทำกิจกรรมสาธารณะที่ชุมชนให้ความสนใจเพื่อสร้างความคุ้นเคยระหว่างสมาชิก ควรส่งเสริมให้ประชาชนในพื้นที่เป็นแกนนำ/ กลุ่มแกนหรือผู้นำการเปลี่ยนแปลง(Change Agent) เป็นผู้กระตุ้นส่งเสริมประสานงานให้เกิดกระบวนการพัฒนาการเรียนรู้ ของประชาชนด้วยตนเอง มีความเข้มแข็งสามารถจัดกิจกรรมสาธารณะต่างๆ ของตำบลได้ครอบคลุม โดยสร้างเครือข่ายการติดต่อสื่อสารระหว่างสมาชิกอย่างต่อเนื่อง(Communication Network)
5. การจัดเวทีประชาคมตำบล/ หมู่บ้านเพื่อเป็นเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็นการสร้างบรรยากาศของการมีส่วนร่วมในการพัฒนาและแก้ปัญหาของชุมชนควรจัดให้มีอย่างน้อยเดือนละ1-2 ครั้งเพื่อให้เกิดความต่อเนื่องของการดำเนินกิจกรรมโดยอาจกำหนดหัวข้อการอภิปราย/ การระดมความคิดในเวทีประชาคมตำบล/ หมู่บ้านจากปัญหาวิกฤตที่เกิดขึ้นในชุมชน
6. การดำเนินงาน/ กิจกรรม/ โครงการของประชาคมตำบล/ หมู่บ้านควรเป็นไปตามศักยภาพของตำบลโดยศึกษาวิเคราะห์ ปัญหาและทางแก้ปัญหาด้วยการจัดทำแผนรวมทั้งบริหารโครงการด้วยงบประมาณที่ประชาคมจัดหาเองได้อย่างมีประสิทธิภาพโดยมีส่วนร่วมราชการเป็นเพียงพี่เลี้ยงให้การสนับสนุน

นอกจากนี้ ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ (2543) ยังได้กล่าวถึงกระบวนการมีส่วนร่วมจะมีดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชนจะเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนได้ร่วมกันเรียนรู้สภาพของชุมชน การดำเนินชีวิตทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเพื่อใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นในการทำงานและร่วมกันค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาตลอดจนจัดลำดับความสำคัญของปัญหา
2. การมีส่วนร่วมในการวางแผน โดยจะมีการรวมกลุ่มอภิปรายและแสดงความคิดเห็นเพื่อกำหนดนโยบายวัตถุประสงค์ วิธีการแนวทางการดำเนินงานและทรัพยากรที่จะต้องใช้

3. การมีส่วนร่วมในการดำเนินการพัฒนา โดยการสนับสนุนด้านวัสดุอุปกรณ์ แรงงาน เงินทุนหรือเข้าร่วมบริหารงานการใช้ทรัพยากรการประสานงานและดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก
4. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา เป็นการนำเอากิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ทั้งด้านวัตถุและจิตใจโดยอยู่บนพื้นฐานของความเท่าเทียมกันของบุคคลและสังคม
5. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลการพัฒนาเพื่อที่จะแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้ทันที

จเด็จ อินสว่าง (2544) ได้กล่าวถึงปรัชญาของกรมการพัฒนาชุมชนเน้นวิธีการมีส่วนร่วม โดยสามารถสรุปได้ 5 ประการคือ

1. ต้องร่วมคิด
2. ต้องร่วมวางแผน
3. ต้องร่วมปฏิบัติ
4. ต้องร่วมตัดสินใจ
5. ต้องร่วมรับประโยชน์ด้วยกันกับเขา

การส่งเสริมความมีส่วนร่วมของชุมชน

ความมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นสิ่งที่อยู่ มานานในชุมชนและได้ดำเนินการแต่เป็นในระดับล่างเช่น ระดับครอบครัว ครัวเรือน ระหว่างประชาชนโรงเรียนวัด ชุมชนย่อยหมู่บ้านหรือตำบลที่มีรากเหง้าเครือญาติเดียวกัน แต่ไม่ขยายวงกว้างมากนักและเป็นเฉพาะบางประเด็นหรือบางเรื่อง แต่หากเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการพัฒนาที่มีหน่วยงานราชการภาคีอื่นๆ ก็ยังมีขอบเขตจำกัด ความมีส่วนร่วมของชุมชนจึงไม่ใช่เรื่องใหม่แต่เป็นเรื่องเดิมที่ยังรอโอกาสหรือช่องว่างของการแสดงออกของชุมชนโดยหน่วยงานราชการองค์กรเอกชนจะต้องเป็นผู้อำนวยความสะดวกเพื่อให้เกิดกระบวนการนั้นและจะต้องส่งเสริมโอกาสดังกล่าวของชุมชนเพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

มิติของการมีส่วนร่วม(Dimensions of Participation) มิติแห่งการมีส่วนร่วมนั้น (สมมาตร พรหมภักดี,2531) อาจแบ่งออกเป็น 4 มิติดังนี้คือ

1. การเตรียมการ(Prerequisites to Participation) สิ่งจำเป็นที่ต้องเตรียมพร้อมก่อนการระดมการมีส่วนร่วมของประชาชนคือ
 - การให้ความรู้แก่ประชาชนเพื่อปลุกกระตุ้นให้เห็นสภาพปัญหาที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกันตลอดจนความรู้และความคิดพื้นฐานเกี่ยวกับประเด็นปัญหาเหล่านั้น

- การรู้จักให้ความรู้ ความเชี่ยวชาญจากแหล่งต่างๆ อย่างมีประสิทธิภาพเพื่อให้สามารถเรียนรู้เกี่ยวกับปัญหาได้รวดเร็ว และการตัดสินใจแก้ปัญหาได้ดี
 - การลงมือปฏิบัติงานจะต้องสามารถกระทำได้อย่างมีประสิทธิภาพ
2. ลักษณะของการมีส่วนร่วม(Aspects to Participation) การมีส่วนร่วมมีหลายระดับ ตั้งแต่เป็นสมาชิกถึงเป็นผู้นำหรือประธานกรรมการคือ
- เป็นสมาชิก
 - เป็นสมาชิกที่เข้าร่วมการประชุม
 - เป็นสมาชิกที่บริจาคเงินช่วย
 - เป็นกรรมการ
 - เป็นประธานกรรมการ

นอกจากนี้แล้วยังอาจพิจารณาจากลักษณะต่อไปนี้คือ

- สมาชิกผู้นั้นทำอะไรระหว่างการประชุม (what member do between meetings)
 - สมาชิกผู้นั้นเล่นบทอะไรในที่ประชุม(what part they play during meeting)
3. แบบอย่างของผู้มีส่วนร่วม(Types of Participant) ผู้มีส่วนร่วมมี 3 แบบดังนี้
- เป็นผู้กระทำการ(the actor) คือมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันในกิจกรรม
 - เป็นผู้รับผลการกระทำ(the recipient) คือได้รับผลจากกิจกรรมโดยตรง
 - เป็นสาธารณชน(the public) คือประชาชนทั่วไปที่ไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรง แต่มีความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมในกิจกรรม
4. ขั้นตอนของการระดมการมีส่วนร่วม(Stages of Organization Development for Participation) อาจพิจารณาได้ดังนี้
1. ขั้นตอนของการจัดตั้งองค์กรเป็นขั้นทำความรู้จักชุมชนเข้าใจความเป็นไปของชุมชนจำแนกกลุ่มประชาชนเป้าหมายรวมกลุ่มประชาชนที่เกี่ยวข้องโดยตรง(แม้จะจำนวนน้อย)
 2. ขั้นงานสัมฤทธิ์ผลเป็นขั้นที่กลุ่มเล็กๆ ดังกล่าวได้ทำกิจกรรมแล้วสัมฤทธิ์ผลจึงทำให้สามารถดึงประชาชนนอกกลุ่มเข้าร่วมกิจกรรมมากขึ้น
 3. ขั้นต่อเนื่องหรือยุติเป็นขั้นประเมินผลงานของกลุ่มหากมีประโยชน์ก็ทำต่อเนื่อง หากไร้ประโยชน์ก็ยุติ

ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ (2543) ได้ศึกษาประเด็นในเรื่องการส่งเสริมการมีส่วนร่วม และได้กำหนดขอบเขตในการพิจารณาไว้ 7 ด้านประกอบด้วยยุทธศาสตร์ในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมปัจจัยที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมเงื่อนไขของการมีส่วนร่วมเทคนิคที่กระตุ้นการมีส่วนร่วมและ

บทบาทของฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในอันที่จะส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนให้เกิดขึ้นในการปฏิบัติงาน

1. ยุทธศาสตร์ในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการสร้างสร้างจิตสำนึกและสร้างแรงจูงใจให้ประชาชนตระหนักถึงการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาและการให้อำนาจแก่ประชาชนให้มีความสามารถเข้าไปเกี่ยวข้องกับโครงการพัฒนาโดยมีกลุ่มเป้าหมายคือ ผู้ที่ยากจนหรือผู้ที่เสียเปรียบในชุมชนมีพื้นฐานคือกระบวนการเรียนรู้และกระบวนการกลุ่มร่วมต้นจากการพัฒนาระดับปัจเจกเพื่อให้ชาวบ้านสามารถวิเคราะห์ ปัญหาการวางแผนการตัดสินใจแก้ไขปัญหาหลังจากนั้นชาวบ้านจะรวมกลุ่มกันเพื่อแก้ไขปัญหาในชุมชนของตนและมีการเชื่อมโยงกลุ่มต่างๆ เป็นเครือข่ายเพื่อแก้ไขปัญหาในระดับท้องถิ่น
2. ปัจจัยที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน ในงานพัฒนาแบ่งออกเป็น 4 กลุ่มซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้
 - ปัจจัยด้านกลไกของรัฐ เช่นการกำหนดนโยบาย การสนับสนุนกิจกรรมที่สอดคล้องกับท้องถิ่นการสร้างช่องทางในการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน มีการติดตามประเมินผลและการให้การสนับสนุนในภายหลัง
 - ปัจจัยด้านประชาชนโดยประชาชนในชุมชน จะต้องมีความรู้ความเข้าใจและมีประสบการณ์ในการทำงานพัฒนา เป็นฝ่ายตัดสินใจริเริ่มกิจกรรมและรับผลประโยชน์ เป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม มีการติดต่อประสานงานกับเจ้าหน้าที่ที่ได้รับการฝึกอบรมการศึกษาดูงานและรับรู้ข้อมูลข่าวสารต่างๆ อย่างต่อเนื่อง
 - ปัจจัยด้านนักพัฒนาโดยนักพัฒนาต้องศึกษาชุมชนมีความรู้เข้าใจชุมชนมีความเข้าใจในเนื้อหาของกระบวนการมีส่วนร่วมเป็นผู้สนับสนุนด้านการศึกษาค้นหาผู้นำที่มีศักยภาพและรวมกลุ่มชาวบ้านได้
 - ปัจจัยจูงใจ เช่นการได้รับผลประโยชน์จากการมีส่วนร่วมและโครงการต้องตอบสนองชุมชน

เงื่อนไขของการมีส่วนร่วมของประชาชน

1. เงื่อนไขทางการเมืองการปกครองสังคมเศรษฐกิจและวัฒนธรรม เช่นการกระจายอำนาจ อำนาจการตัดสินใจของประชาชน สภาพทางเศรษฐกิจวัฒนธรรมและกายภาพสิทธิความเป็นพลเมือง

2. เงื่อนไขของโครงการพัฒนา ให้ประชาชนสะดวกในการเข้าร่วมมีการกระจายความรับผิดชอบมีความเป็นเจ้าของ
3. เงื่อนไขของนักพัฒนา ต้องมีความตั้งใจในการทำงานรับฟังปัญหาและร่วมทุกข์ร่วมสุขกับประชาชนศึกษาชุมชนร่วมกับประชาชน
4. เงื่อนไขของผู้นำ ต้องมีความจริงใจประวัติทำงานดีได้รับการยอมรับมีความสามารถ
5. เงื่อนไขทางการบริหารจัดการ ต้องมีการประสานงานการดำเนินงานกับองค์กรต่างๆ
6. เงื่อนไขทางสังคมจิตวิทยา ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมองประโยชน์ร่วมกัน

เทคนิคการกระตุ้นให้ประชาชนมีส่วนร่วม

การให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในงานพัฒนาชุมชนนั้นจะต้องใช้เทคนิควิธีการข้อมูลข่าวสารและสื่ออื่นๆ เพื่อกระตุ้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม กรณีที่มีสถานการณ์ปัญหาเร่งด่วนเกิดขึ้นในชุมชนการสร้างการมีส่วนร่วมจะเกิดขึ้นเร็วส่วนกรณีที่ไม่มีความเร่งด่วนจะต้องสร้างแรงจูงใจให้เกิดการมีส่วนร่วมโดยใช้เทคนิคการกระตุ้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมซึ่งแบ่งออกเป็น 3 วิธีการหลักๆ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. เทคนิคทางจิตวิทยา เช่น การเปลี่ยนแปลงทัศนคติ การสร้างแรงจูงใจการสร้างความรู้ภูมิใจแก่สมาชิกประชาชนและชุมชน
2. เทคนิคการประชาสัมพันธ์การใช้สื่อบุคคลในการสื่อสารกันโดยตรง เช่น การประชุม การพบปะการติดต่อผ่านผู้นำ ฯลฯ หรือการใช้สื่อมวลชนเช่นเสียงตามสายเพื่อกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วมส่วนในกลุ่มคนยากจนหรือผู้ด้อยโอกาสจะต้องกระตุ้นให้เกิดความช่วยเหลือหรือสนับสนุนในด้านการต่างๆ เช่น วัสดุอุปกรณ์ต่างๆ เป็นต้น
3. เทคนิคการบริหาร เช่น การศึกษาชุมชนก่อนการพัฒนาชุมชนการวางแผนดำเนินกิจกรรมของชุมชนต้องอยู่บนพื้นฐานความต้องการของประชาชนในชุมชนการใช้กระบวนการกลุ่มการจัดโครงสร้างองค์กรที่เป็นอิสระจากการครอบงำจากภายนอกการพัฒนาผู้นำในท้องถิ่นโดยการฝึกอบรม การจัดโครงข่ายข้อมูลที่มีประสิทธิภาพการสนับสนุนทรัพยากรพฤติกรรมของผู้นำต้องทำตัวเป็นการมีความซื่อสัตย์ สุจริต และเสียสละ

ข้อบ่งชี้ถึงความสำเร็จของการสร้างความมีส่วนร่วมของชุมชน

ความมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญของกระบวนการพัฒนาชุมชนและนักพัฒนาทุกสาขาวิชามีความเชื่อว่าการพัฒนาชุมชนหากชุมชน มีส่วนในการพัฒนาย่อมเป็นหนทางนำไปสู่ ความสำเร็จ แต่หากชุมชนขาดการมีส่วนร่วมก็อาจเป็นสาเหตุของความล้มเหลวได้

แต่ผลพวงจากการพัฒนาที่อยู่ บนพื้นฐานการมีส่วนร่วมของชุมชนย่อมปรากฏผลลัพธ์ให้เห็นซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชน ดังนั้นหากจะประเมินความมีส่วนร่วมของชุมชนของประชาชน อาจสามารถใช้ ความเข้มแข็งของชุมชนหรือประชาคมเป็นเครื่องมือประเมินได้ การประเมินความเข้มแข็งของชุมชนสามารถใช้ดัชนีวัดเชิงปริมาณได้ดังนี้ (กิ่งแก้ว อินทวาท, 2542) (วนิดา วิระกุล, 2542) (ศูนย์สาธารณสุขมูลฐานภาคเหนือ., 2542)

1. จำนวนผู้นำตามธรรมชาติที่ชุมชนยอมรับและการพัฒนาผู้นำอย่างต่อเนื่อง
2. จำนวนที่เป็นกลุ่มสมาชิกต่อจำนวนประชากรและความหลากหลายขององค์กร
3. จำนวนองค์กรธุรกิจที่องค์กรชุมชนเป็นเจ้าของ
4. อัตราการเพิ่มของจำนวนเงินออมของชุมชนและการใช้ประโยชน์เพื่อการลงทุน
5. อัตราการเพิ่มของเงินสวัสดิการเพื่อคนในชุมชน
6. อัตราการเพิ่มของรายได้ของธุรกิจที่องค์กรชุมชนเป็นเจ้าของ
7. อัตราการลดลงของข้อพิพาทกรณีบุกรุกทำลายทรัพยากรธรรมชาติ
8. อัตราการลดลงของผู้เสพและติดยาเสพติด
9. จำนวนผู้ไปใช้สิทธิเลือกตั้งต่อผู้มีสิทธิเลือกตั้ง
10. จำนวนกลุ่ม/องค์กรภายนอกที่เข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชน
11. ระดับการพึ่งพาตนเองของครัวเรือนและเศรษฐกิจภายในชุมชน
12. สถิติที่เกี่ยวข้องกับความปลอดภัยและความสงบของชุมชน
13. การใช้การเข้าถึงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ
14. ระดับความหลากหลายของกิจกรรมประเพณีวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชน
15. ความสามารถในการติดต่อสื่อสารและเชื่อมโยงกับภายนอกทั้งกับชุมชนภาครัฐ เอกชน
16. ระดับความโปร่งใสและการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ
17. ระดับพื้นฐานของการศึกษาและการเรียนรู้ของคนชุมชน
18. การให้ความสำคัญกับองค์การบริหารส่วนตำบลในฐานะเป็นศูนย์กลาง

ปัญหาอุปสรรคของการสร้างความมีส่วนร่วมของชุมชน

การสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นเรื่องที่ต้องเกิดจากความร่วมมือของทุกฝ่ายทั้งชุมชน ประชาชนภาครัฐ ภาคเอกชน ซึ่งจะประสานงานในทุกขั้นตอนตั้งแต่การริเริ่มโครงการ การดำเนินงานจนการติดตามและประเมินผล และสิ่งที่สำคัญก็คือ ทุกภาคส่วนจะต้องมีจิตสำนึกต่อชุมชนต่อการพัฒนาชุมชนร่วมกันแต่เนื่องจากการสร้างการมีส่วนร่วมจะต้องมีกลไกต่างๆ เข้ามาเกี่ยวข้องจะอาจทำให้เป็นจุดอ่อนได้ในการที่จะถูกแทรกแซงหรือการครอบงำทางด้านความคิด

จากบุคคลที่หวังผลประโยชน์สิ่งเหล่านี้นับว่าเป็นอุปสรรคของการสร้างความมีส่วนร่วม และการคิดครอบงำของฝ่ายปกครองต่อองค์กรประชาชนในท้องถิ่นก็คือ สิ่งที่เป็นอุปสรรคต่อการเกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนมากที่สุด (ลือชัย ศรีเงินยวง และผาสุก อเนกวงษ์., 2528) ปัญหาอุปสรรคของการสร้างความมีส่วนร่วมของชุมชน สามารถสรุปได้ดังนี้

1. ปัญหาด้านนโยบายและองค์กรของรัฐ นโยบายของรัฐไม่เอื้อต่อการพัฒนา ขาดการกระจายอำนาจแก่ประชาชน โครงสร้างอำนาจทางการเมืองการบริหารและระบบเศรษฐกิจไม่กระจายไปทุกกลุ่มประชาชน และในเจ้าหน้าที่ระดับปฏิบัติยังขาดความรู้ความเข้าใจขาดจิตวิทยาในการดำเนินงานรวมทั้งการดำเนินงานของภาครัฐขาดการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข้อมูลข่าวสารขาดการประสานงานและระบบการติดตามประเมินผลเป็นต้น
2. ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับประชาชน ทั้งในส่วนของผู้นำและประชาชนทั่วไป โดยผู้นำชุมชนยังขาดความเข้มแข็งมีความคิดเห็นครอบงำความคิดเห็นของชาวบ้านและยังมีแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตนในกลุ่มประชาชนทั่วไปยังมีภาระการประกอบอาชีพครอบครัวสุขภาพและยังมีความยากจนทำให้ไม่สามารถสนับสนุนทุนทรัพย์วัสดุหรือแรงงานได้อย่างเต็มที่และยังมีความคิดเห็นที่ขัดแย้งกัน
3. ปัญหาด้านเศรษฐกิจสังคมวัฒนธรรมและการเมืองการปกครอง เช่น ด้านการเมืองยังขาดการกระจายอำนาจ ด้านเศรษฐกิจยังถูกกลไกของรัฐควบคุมอย่างเข้มงวดขาดกลไกที่มีประสิทธิภาพในการจัดการทรัพยากร ด้านสังคมและวัฒนธรรมยังมีปัญหาจากเรื่องเชื้อชาติภาษา การศึกษา ระบบการอุปถัมภ์ในสังคม การครอบงำของผู้นำและการแสวงหาผลประโยชน์ ส่วนตน

การสร้างความมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นแนวคิดและวิธีการที่จำเป็นต่องานพัฒนาชุมชนในทุกระดับ เพื่อเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพของการพัฒนาเพิ่มศักยภาพแก่ประชาชนชุมชนองค์กรในชุมชนให้เกิดการหล่อหลอมให้เกิดความเป็นหนึ่งเดียวในด้านความคิดของการพัฒนา เนื่องจากการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนนั้นมิได้เป็นเรื่องของคนๆ เดียว แต่เป็นเรื่องของคนหลายคน ชุมชนและต้องเกี่ยวข้องกับผู้อื่นจำนวนมากเกี่ยวข้องกับชุมชนทั้งใกล้และไกลในฐานะผู้ที่ได้รับผลจากการพัฒนาชุมชนโดยใช้ยุทธศาสตร์การมีส่วนร่วมของชุมชน การสร้างความมีส่วนร่วมชุมชนจึงจะต้องอาศัยภาคีต่างๆ ให้เข้ามามีบทบาทที่เหมาะสมตามบริบทของชุมชนแต่ละแห่งและให้ได้ผลประโยชน์เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชนดังนั้นองค์ประกอบที่จะทำให้เกิดการสร้างความมีส่วนร่วมของชุมชนขับเคลื่อนได้อย่างมีประสิทธิภาพควรมีดังนี้

ภาคีของความมีส่วนร่วมชุมชน การสร้างความมีส่วนร่วมของชุมชนจะประกอบโครงสร้างของความมีส่วนร่วมและหน้าที่ในแต่ละโครงสร้างย่อยที่จะร่วมกันขับเคลื่อนหรือให้เกิดเป็นพลังของการพัฒนาชุมชนภาคีที่ร่วมดำเนินงานสามารถแบ่งได้ดังนี้

1. ภาคประชาชนในชุมชนใดๆ จะมีแตกต่างกันในเรื่อง"ศักยภาพของชุมชน" ซึ่งชุมชนที่มีศักยภาพสูงจะทำให้ความร่วมมือเพื่อทำกิจกรรมพัฒนาในท้องถิ่น การสร้างความมีส่วนร่วมของชุมชนจะต้องมีการศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับความเป็นมาของผู้คน พฤติกรรมกิจกรรม ประเพณีวัฒนธรรมเชื้อชาติ ภาษา สภาพความเป็นอยู่ฐานะทางสังคม ฐานะทางเศรษฐกิจ ความเป็นกลุ่มทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ความเป็นองค์กร ความเป็นสถาบัน นอกจากนั้นความเกี่ยวข้องของชุมชนผู้คนภายในและภายนอกชุมชนก็ยังเป็นปัจจัยที่สำคัญเพราะในยุคปัจจุบันการติดต่อสื่อสารกระแสการเงินการลงทุนต้องเชื่อมโยง ฟังพากัน การศึกษาชุมชนใกล้เคียงหรือชุมชนพี่น้องจึงมีความสำคัญยิ่ง อีกประการมองในความเป็นปัจเจกชนความเป็นผู้นำของบุคคลในชุมชนหากชุมชนมีผู้นำที่มีภาวะความเป็นผู้นำสูงประชาชนศรัทธาเชื่อถือมีความเสียสละมีการบริหารจัดการโปร่งใสมีคุณธรรม เพราะจะมีผลต่อรูปแบบและลักษณะของความมีส่วนร่วมภายในชุมชนได้
2. ภาครัฐ ความเกี่ยวข้องในการพัฒนาชุมชนโดยใช้กระบวนการสร้างความมีส่วนร่วมของภาครัฐอาจสามารถแบ่งได้หลายประการแต่ที่เห็นได้ชัดเจนมี 3 ประการคือ
 1. นโยบายของรัฐ ความมีส่วนร่วมของชุมชนยังมีข้อจำกัด ซึ่งอาจมีผลมาจากนโยบายของรัฐที่ประชาชนมองว่าเป็นการสั่งการจากบนลงล่างบางโครงการไม่ทราบความเป็นมาทำให้ชุมชนปฏิเสธที่จะให้ความร่วมมืออย่างแท้จริงที่เห็นชัดเจนก็คือการเปลี่ยนนโยบายของภาครัฐที่มีขึ้นบ่อยๆ ขาดความต่อเนื่องรวมถึงระยะเวลาการทำงานของภาครัฐ(ปีงบประมาณ) ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนแต่ละแห่ง
 2. เจ้าหน้าที่ของรัฐ กลไกที่สำคัญในงานพัฒนาและกระบวนการมีส่วนร่วมในส่วนภาคีภาครัฐเจ้าหน้าที่ของรัฐถือว่าเป็นบุคคลที่มีส่วนสำคัญเนื่องจากเป็นตัวกลางในการประสานงานโครงการต่างๆ แต่ด้วยความที่เจ้าหน้าที่ของรัฐถูกบ่มปลูกฝังแนวคิดว่าเป็นผู้นำนโยบายไปยังชุมชนประชาชน วิสัยทัศน์ในการพัฒนาและความมีส่วนร่วมจึงเกิดขึ้นน้อยมาก อีกทั้งการดำเนินงานของเจ้าหน้าที่ถูกกำหนดด้วยกรอบระยะเวลา บทบาทหน้าที่จึงทำให้ผลของการสร้างความมีส่วนร่วมของชุมชนถูกประเมินแบบภาคตัดขวาง ขาดการเชื่อมโยงหรือไม่เข้าใจจิตใจของชุมชนได้มากนัก

3. การสนับสนุนจากภาครัฐ ในขั้นตอนของการพัฒนาชุมชนโดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนจะต้องมีการสนับสนุนจากภาครัฐเช่น การจัดทำแผนชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาจะต้องได้รับการยอมรับจากหน่วยงานภาครัฐ หรือการสนับสนุนงบประมาณจะต้องสอดคล้องและสามารถสนับสนุนการแก้ไขปัญหาของชุมชนได้
3. ภาคองค์กรเอกชนและอื่นๆ องค์กรเอกชนหรือองค์กรกลุ่มต่างๆ ในชุมชนจะต้องเป็นองค์กรฯ/ กลุ่มที่เป็นตัวแทนที่แท้จริงของชุมชนได้หากองค์กรฯ / กลุ่มมุ่งหาผลประโยชน์ ส่วนตนย่อมทำให้ขั้นตอนการสร้างควมมีส่วนร่วมของชุมชนถูกแอบแฝงซ่อนเร้นและไม่เป็นไปตามความต้องการของคนหมู่มากในชุมชนหรือไม่สร้างผลประโยชน์แก่ชุมชนได้

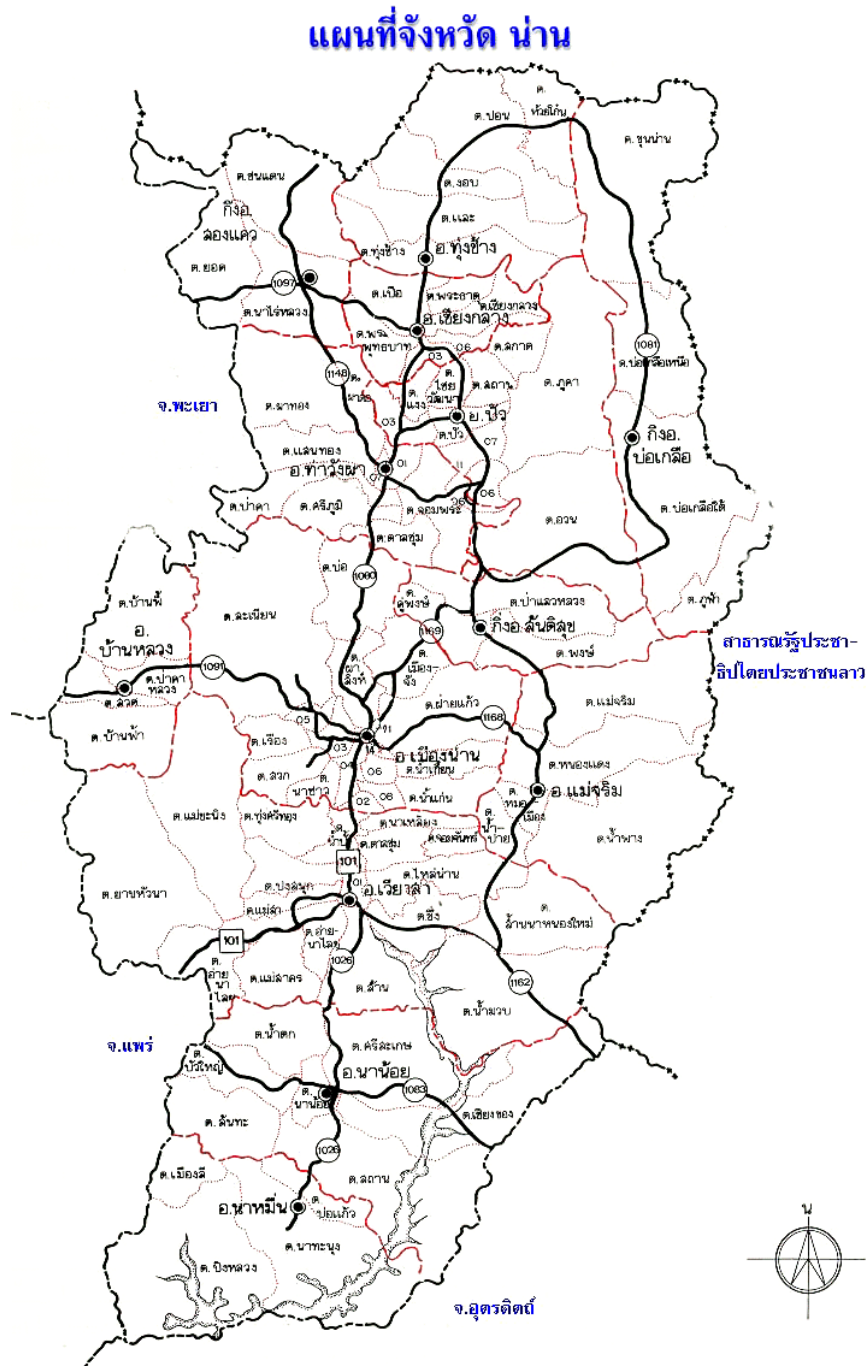
บทบาทหน้าที่ของภาคี

ในการพัฒนาชุมชนแต่ละแห่งจะมีความแตกต่างกันในรูปแบบและลักษณะของความมีส่วนร่วมของภาคีต่างๆ ดังนั้นบทบาทหน้าที่ของภาคีในการสร้างควมมีส่วนร่วมของชุมชนดังนี้

1. ภาคประชาชน ในการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนประชาชนจะต้องแสดงบทบาทในฐานะเจ้าของชุมชนมีสิทธิที่จะปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ ของตนเองชุมชนของตนเอง โดยจะต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนตามความสามารถและศักยภาพของแต่ละคน
2. ภาครัฐ จะต้องมบทบาทในการเป็นพี่เลี้ยงคอยสนับสนุนเสนอแนะชุมชนไม่ชี้นำหรือคิดครอบงำความคิดของชุมชน ภาครัฐจะต้องปรับปรุงกลไกต่างๆ กฎระเบียบให้เอื้อต่อการทำงานของผู้นชุมชนตลอดจนการสนับสนุนงบประมาณเพื่อดำเนิน กิจกรรมตามโครงการที่ชุมชนต้องการแก้ไข
3. ภาคองค์กรเอกชนและอื่นๆ จะต้องมบทบาทเป็นผู้อำนวยความสะดวกเป็นผู้ประสานงานระหว่างภาคีอื่นๆ ให้เกิดแนวทางที่ชัดเจนและองค์กรเอกชนหรือองค์กรชุมชนจะต้องมีเป้าหมายเพื่อชุมชนและไม่เป็นองค์กรแสวงหาผลประโยชน์จากการพัฒนาดังนั้นภาคีทั้งสามนี้จะเกิดความเกื้อกูลสนับสนุนการดำเนินงานอย่างมีประสิทธิภาพ ย่อมเกิดจากการเคารพในสิทธิซึ่งกันและกันการไว้วางใจเพื่อให้เกิดการถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารร่วมคิดร่วมวางแผนร่วมดำเนินการร่วมรับผลประโยชน์ ที่เกิดขึ้น

2.3 พื้นที่ศึกษา

จังหวัดน่าน เป็นจังหวัดชายแดนด้านตะวันออกของภาคเหนือ ตั้งอยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ 18 องศา 00 ลิปดา 45 ฟลิปดา ถึง 19 องศา 37 ลิปดา 53 ฟลิปดาเหนือและเส้นแวงที่ 100 องศา 20 ลิปดา 34 ฟลิปดา ถึง 100 องศา 06 ลิปดา 29 ฟลิปดาตะวันออก

อาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือ และทิศตะวันออก	ติดต่อกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับจังหวัดแพร่ และ จังหวัดพะเยา
ทิศใต้	ติดต่อกับจังหวัดแพร่ และ จังหวัดอุตรดิตถ์

ลักษณะภูมิประเทศ

จังหวัดน่าน มีทิวเขาหลวงพระบางและทิวเขาผีปันน้ำ ซึ่งเป็นทิวเขาหินแกรนิต ที่มีความสูง 600 - 1,200 เมตร เหนือระดับน้ำทะเล ทอดผ่านทั่วจังหวัด คิดเป็นพื้นที่ประมาณร้อยละ 40 ของพื้นที่ทั้งจังหวัด

ทิวเขาข้างต้น ทำให้พื้นที่ของจังหวัดน่านโดยทั่วไป มีสภาพพื้นที่เป็นลูกคลื่นลอนชันเกิน 30 องศา ประมาณร้อยละ 85 ของพื้นที่จังหวัด ส่วนลูกคลื่นลอนลาด ตามลุ่มน้ำ จะเป็นที่ราบแคบๆ ระหว่างหุบเขาตามแนวยาวของลุ่มน้ำ น่าน สา วัว ปัว และกอน

จังหวัดน่านมีพื้นที่รวมทั้งสิ้น 7,170,045 ไร่ หรือ 11,472.07 ตารางกิโลเมตร จำแนกเป็น

1. พื้นที่ป่าไม้และภูเขา 3,437,500 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 47.94
2. พื้นที่ป่าเสื่อมโทรม 2,813,980 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 39.24
3. พื้นที่ทำการเกษตร 876,043 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 12.22
4. พื้นที่อยู่อาศัยและอื่น ๆ 43,522 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 0.60

ลักษณะภูมิอากาศ

จังหวัดน่านเป็นพื้นที่ ที่อยู่บริเวณเขตมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ และลักษณะภูมิประเทศเป็นแบบภูเขาสูงสลับกับที่ราบ ซึ่งทำให้มีลักษณะภูมิอากาศได้ 3 ฤดู ดังนี้

1. ฤดูหนาว เริ่มประมาณกลางเดือนตุลาคม - กลางเดือนกุมภาพันธ์ ซึ่งทำให้จังหวัดน่านมีอากาศหนาวและแห้งแล้ง ช่วงที่มีอากาศหนาวที่สุดประมาณเดือนธันวาคม - เดือนมกราคม

2. ฤดูฝน เริ่มประมาณกลางเดือนพฤษภาคม - กลางเดือนตุลาคม ซึ่งเกิดจากร่องความกดอากาศต่ำพัดผ่าน ส่วนในเดือนมิถุนายนร่องความกดอากาศต่ำได้เลื่อนขึ้นไปพัดผ่านประเทศจีนทำให้เกิดฝนทิ้งช่วงในระยะนี้ ปริมาณที่ฝนตกชุกมากที่สุดอยู่ในช่วง เดือนกรกฎาคม - เดือนสิงหาคม

3. ฤดูร้อน เริ่มประมาณกลางเดือนกุมภาพันธ์ - กลางเดือนพฤษภาคม เป็นระยะที่ทั่วโลกเหนือหันเข้าหาดวงอาทิตย์ โดยเฉพาะในเดือนเมษายน

ข้อมูลการปกครอง

จังหวัดน่านประกอบด้วย 14 อำเภอ และ 1 กิ่งอำเภอ มีจำนวนตำบล 99 ตำบล และ 885 หมู่บ้าน(รวมชุมชน ต.ในเวียง) โดยมีจำนวนตำบลและหมู่บ้านในแต่ละอำเภอและกิ่งอำเภอ ดังแสดงในตารางแสดงข้อมูล อำเภอ/กิ่งอำเภอ ตำบล หมู่บ้าน จังหวัดน่าน

ตารางที่ 1 แสดงข้อมูล อำเภอ/กิ่งอำเภอ ตำบล หมู่บ้าน จังหวัดน่าน

ข้อมูล อำเภอ/กิ่งอำเภอ ตำบล หมู่บ้าน จังหวัดน่าน			
ที่	อำเภอ/กิ่งอำเภอ	ตำบล	หมู่บ้าน
1	ชุมชน ต.ในเวียง	-	27 ชุมชน
2	อ.เมืองน่าน	11	108
3	อ.ปัว	12	105
4	อ.ท่าวังผา	10	90
5	อ.เวียงสา	17	127
6	อ.น่าน้อย	7	68
7	อ.เชียงกลาง	6	59
8	อ.ทุ่งช้าง	4	40
9	อ.แม่จริม	5	38
10	อ.บ้านหลวง	4	26
11	อ.สันติสุข	3	31
12	อ.นาหมื่น	4	48
13	อ.ป่อเกลือ	4	39
14	อ.สองแคว	3	25
15	อ.เฉลิมพระเกียรติ	2	22
16	กิ่ง อ.ภูเพียง	7	59
รวม		99	885

ที่มาข้อมูล: สำนักทะเบียนกรมการปกครอง ปกครองจังหวัดน่าน โทร 0-5471-0384

ปรับปรุงเมื่อ: 11 สิงหาคม, 2005

ข้อมูลประชากร

ตารางที่ 2 สถิติจำนวนประชากรจังหวัดน่าน

อำเภอ กิ่งอำเภอ	จำนวนราษฎร		รวม (คน)	จำนวนบ้าน (หลัง)
	ชาย (คน)	หญิง(คน)		
อำเภอเมืองน่าน	30,464	29,808	60,272	18,027
อำเภอแม่จริม	6,886	6,497	13,383	3,387
อำเภอบ้านหลวง	6,218	5,919	12,137	3,371
อำเภอนาน้อย	15,247	14,944	30,191	8,081
อำเภอปัว	27,147	26,737	53,884	13,550
อำเภอท่าวังผา	23,545	23,030	46,575	12,071
อำเภอเวียงสา	33,975	33,099	67,074	19,061
อำเภอทุ่งช้าง	7,631	7,566	15,197	4,204
อำเภอเชียงกลาง	9,377	9,039	18,416	4,894
อำเภอนาหมื่น	7,723	7,314	15,037	3,847
อำเภอสันติสุข	8,038	7,667	15,705	4,106
อำเภอบ่อเกลือ	7,287	6,960	14,247	3,802
อำเภอสองแคว	5,950	5,484	11,434	2,882
กิ่งอำเภอภูเพียง	17,537	17,553	35,090	10,609
อำเภอเฉลิมพระเกียรติ	4,627	4,487	9,114	2,379
เทศบาลตำบลสบกอน	5,234	5,294	10,528	3,150
เทศบาลตำบลละ	1,881	1,820	3,701	1,227
เทศบาลตำบลกลางเวียง	1,564	1,722	3,286	994
เทศบาลตำบลท่าวังผา	2,842	2,965	5,807	1,965
เทศบาลตำบลบ้านปรางค์	5,389	5,593	10,982	3,283
เทศบาลตำบลนาน้อย	1,339	1,466	2,805	1,018
เทศบาลตำบลหนองแดง	1,206	1,159	2,365	763

อำเภอ กิ่งอำเภอ	จำนวนราษฎร		รวม	จำนวนบ้าน
	ชาย (คน)	หญิง(คน)	(คน)	(หลัง)
เทศบาลเมืองน่าน	10,069	10,455	20,524	8,327
รวม	241,176	236,578	477,754	134,998

ที่มา : <http://www.nan.go.th/g2/moi/poc-nan.php>

ข้อมูลจำนวนครัวเรือนเกษตร

ตารางที่ 3 แสดงข้อมูลจำนวนครัวเรือนเกษตร

ข้อมูลจำนวนครัวเรือนเกษตรกร			
จังหวัดน่าน ณ วันที่ 22 มกราคม 2546			
อำเภอ	จำนวนครัวเรือนทั้งหมด	จำนวนครัวเรือนเกษตรกร	ร้อยละ
เมืองน่าน	24,991.00	15,657.00	62.65
เวียงสา	19,344.00	16,070.00	83.07
ท่าวังผา	13,550.00	11,074.00	81.73
ทุ่งช้าง	5,506.00	3,880.00	70.47
น่าน้อย	8,676.00	7,153.00	82.45
นาหมื่น	3,722.00	3,635.00	97.66
บ่อเกลือ	3,623.00	2,986.00	82.42
บ้านหลวง	3,244.00	2,593.00	79.93
ปัว	16,376.00	13,599.00	83.04
แม่จริม	3,997.00	3,477.00	86.99
เชียงกลาง	7,800.00	5,983.00	76.71
สองแคว	2,688.00	2,675.00	99.52
สันติสุข	4,142.00	4,004.00	96.67
เฉลิมพระเกียรติ	2,153.00	1,905.00	88.48
กิ่งอ.ภูเพียง	10,176.00	8,608.00	84.59

ข้อมูลจำนวนครัวเรือนเกษตรกร			
จังหวัดน่าน ณ วันที่ 22 มกราคม 2546			
อำเภอ	จำนวนครัวเรือนทั้งหมด	จำนวนครัวเรือนเกษตรกร	ร้อยละ
รวม	129,988.00	103,299.00	79.47

ที่มา : <http://www.nan.go.th/g2/moi/poc-nan.php>

พื้นที่นาร่อง

ข้อมูลทั่วไปของ ตำบลสัน

ที่ตั้งและอาณาเขตติดต่อ

ตำบลสันอยู่ห่างจากอำเภอเวียงสาไปทางทิศใต้ ตามทางหลวงแผ่นดินสายสา-น่าน้อย ประมาณ 12 กิโลเมตร และตั้งอยู่ห่างจากจังหวัดน่านไปทางทิศใต้ ตามทางหลวงแผ่นดินสายแพร่-น่าน ประมาณ 28 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับเขตตำบลกลางเวียง อำเภอเวียงสา
ทิศใต้	ติดต่อกับเขตตำบลศรีชะเกษ อำเภอเมือง
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับเขตตำบลช้าง อำเภอเวียงสา
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับเขตตำบลอายนาลัย อำเภอเวียงสา

ลักษณะภูมิประเทศ

ตำบลสันมีเนื้อที่ประมาณ 81,250 ไร่ หรือประมาณ 130 ตารางกิโลเมตร ลักษณะภูมิประเทศและภูมิอากาศพื้นที่ส่วนใหญ่ เป็นภูเขา มีที่ราบลุ่มเป็นจำนวนน้อย ที่ราบลุ่มแม่น้ำน่าน และที่ราบลุ่มหุบเขา โดยแบ่งเป็นพื้นที่ทำนา ทำสวน ทำไร่ เป็นบางส่วน

สภาพภูมิอากาศ

ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนพฤษภาคม อุณหภูมิเฉลี่ยสูงสุด 36.7 องศาเซลเซียส ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่เดือนมิถุนายนถึงเดือนกันยายน ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยรวม 1,237.3 มิลลิเมตร/ปี มีปริมาณน้ำฝนโดยเฉลี่ยสูงสุดในเดือนสิงหาคม 257.2 มิลลิเมตร มีฝนตกเฉลี่ย 121.7 มิลลิเมตร/วัน/ปี

ฤดูหนาว เริ่มตั้งแต่เดือนตุลาคมถึงเดือนมกราคม อุณหภูมิเฉลี่ย 13.8 องศาเซลเซียส

เขตการปกครอง

ตำบลล้าน แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 10 หมู่บ้าน โดยมีจำนวนหมู่บ้านในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลเต็มทั้ง 10 หมู่บ้าน ดังนี้

หมู่ที่ 1 บ้านไผ่งาม	หมู่ที่ 6 บ้านคือเวียง
หมู่ที่ 2 บ้านพระเนตร	หมู่ที่ 7 บ้านโป่ง
หมู่ที่ 3 บ้านล้าน	หมู่ที่ 8 บ้านใหม่
หมู่ที่ 4 บ้านสาเล็ก	หมู่ที่ 9 บ้านทรายทอง
หมู่ที่ 5 บ้านผาเวียง	หมู่ที่ 10 บ้านล้านเหนือ

สภาพทางเศรษฐกิจ

อาชีพ

ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพด้านการเกษตร โดยทำไร่ข้าวโพด ถั่วลิสง ถั่วเหลือง งามา กระเทียม อาชีพทำสวน ได้แก่ ลำไย มะขาม ซึ่งมีพื้นที่ที่เหมาะสมในการเพาะปลูก พืชเศรษฐกิจที่สำคัญของตำบลและทำรายได้ดี คือ ข้าวโพด รองลงมาได้แก่ ข้าวและลำไย และพืชเศรษฐกิจใหม่ที่ทำได้ คือ ฝรั่ง พืชที่ทำการเกษตรโดยประมาณ 7,755 ไร่ อาชีพอื่นๆ รองลงมาได้แก่ รับจ้างทั่วไป รับราชการ และค้าขาย

หน่วยธุรกิจในเขตตำบล

- ปั้มน้ำมันและก๊าซ	1	แห่ง
- โรงงานอุตสาหกรรม	5	แห่ง
- โรงสีข้าว	21	แห่ง
- ร้านค้า	71	แห่ง
- ร้านซ่อมรถ	9	แห่ง
- ร้านซ่อมเครื่องจักรกลทางการเกษตร	2	แห่ง
- ร้านรับซ่อมเครื่องใช้ไฟฟ้า	1	แห่ง

สภาพทางสังคม

การศึกษา

- โรงเรียนประถมศึกษา 3 แห่ง
 - โรงเรียนชุมชนบ้านใหม่ (ขยายโอกาส) ตั้งอยู่ที่ บ้านใหม่ หมู่ที่ 8
 - โรงเรียนบ้านสาเล็ก ตั้งอยู่ที่ บ้านสาเล็ก หมู่ที่ 4
 - โรงเรียนบ้านผาเวียง ตั้งอยู่ที่ บ้านผาเวียง หมู่ที่ 5
- โรงเรียนอาชีวศึกษา - แห่ง
- โรงเรียน/สถาบันชั้นสูง - แห่ง

4. ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก 4 แห่ง
 - ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กบ้านไผ่งาม ตั้งอยู่ที่ บ้านไผ่งาม หมู่ที่ 1
 - ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กบ้านล้าน ตั้งอยู่ที่ บ้านล้าน หมู่ที่ 3
 - ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กบ้านสลัก ตั้งอยู่ที่ บ้านสลัก หมู่ที่ 4
 - ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กบ้านผาเวียง ตั้งอยู่ที่ บ้านผาเวียง หมู่ที่ 5
5. ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน 10 แห่ง

สถาบันและองค์กรทางศาสนา

1. วัด/สำนักสงฆ์ 8 แห่ง

1. วัดไผ่งาม (หมู่ที่ 1)	5. วัดผาเวียง (หมู่ที่ 5)
2. วัดพระเนตร (หมู่ที่ 2)	6. วัดคือเวียง (หมู่ที่ 6)
3. วัดนาล้าน (หมู่ที่ 3)	7. วัดโป่ง (หมู่ที่ 7)
4. วัดทรายมูล (หมู่ที่ 4)	8. วัดทองใหม่ (หมู่ที่ 8)
2. ศาลเจ้า - แห่ง.
3. โบสถ์ 1 แห่ง (ตั้งอยู่ที่บ้านคือเวียง หมู่ที่ 6)
4. มัสยิด - แห่ง

สาธารณสุข

1. โรงพยาบาล - แห่ง
2. สถานีอนามัยประจำตำบล/หมู่บ้าน 2 แห่ง
 - สถานีอนามัยตำบลล้าน ตั้งอยู่ที่ บ้านใหม่ หมู่ที่ 8 พื้นที่บริการ หมู่ที่ 1,2,3,6,7,8,10
 - สถานีอนามัยบ้านทรายทอง ตั้งอยู่ที่ บ้านทรายทอง หมู่ที่ 9 พื้นที่บริการหมู่ที่ 4,5,9 และบ้านม่วงเน้ง หมู่ที่ 9 ซึ่งเป็นเขตการปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลอายนาลัย
3. สถานพยาบาลเอกชน - แห่ง
4. ร้านขายยาแผนปัจจุบัน - แห่ง
5. อัตราการมีและใช้ส้วมราดน้ำ ร้อยละ 100

ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

1. สถานีตำรวจ	-	แห่ง
2. สถานีดับเพลิง	-	แห่ง
3. ตู้ยามสายตรวจประจำตำบล	2	แห่ง
แห่งที่ 1 ตั้งอยู่ที่บ้านผาเวียง หมู่ที่ 5		
แห่งที่ 2 ตั้งอยู่บริเวณที่ตั้งอาคารสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบล		

การบริการพื้นฐาน

การคมนาคมในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้านสะดวก โดยรวมส่วนใหญ่เป็นถนนคอนกรีต ถนนเข้าพื้นที่การเกษตรเป็นถนนลูกรัง

มีถนนลาดยาง 1 สาย เชื่อมระหว่างอำเภอเวียงสา – อำเภอนาน้อย (ถนนสา-น่าน้อย) และมีถนนลาดยางเชื่อม ตำบลสัน – ตำบลกลางเวียง

ในทุกหมู่บ้านมีไฟฟ้าเข้าถึง และทุกหลังคาเรือนมีไฟฟ้าใช้ครบ

ส่วนในเรื่องการโทรคมนาคม มีโทรศัพท์พื้นฐานเข้าหมู่บ้าน หมู่ที่ 1,2,3,5,6,7,9,10 และมีโทรศัพท์สาธารณะเข้าถึงทุกหมู่บ้าน จำนวนทั้งหมด 18 เครื่อง

แหล่งน้ำธรรมชาติ

- ลำน้ำ , ลำห้วย	4	สาย
- บึง, หนอง, และอื่นๆ	16	แห่ง

แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น

- ฝาย	6	แห่ง
- บ่อน้ำตื้น	519	แห่ง
- บ่อโยก	1	แห่ง
- อ่างเก็บน้ำ	1	แห่ง
- อื่น ๆ (บ่อบาดาล)	26	แห่ง

ข้อมูลอื่น ๆ

ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่

เนื่องจากพื้นที่ของตำบลสันส่วนใหญ่เป็นภูเขา ทำให้มีทรัพยากรป่าไม้และแม่น้ำไหลผ่านตลอดสาย มีแร่หินปูน ป่าสงวนแห่งชาติ (ป่าสลัก)

ศักยภาพของชุมชนและพื้นที่

(1) การรวมกลุ่มของประชาชน

แยกประเภทกลุ่ม - กลุ่มอาชีพ/กลุ่มทอผ้า/กลุ่มเลี้ยงไก่/กลุ่มถั่วเหลือง/กลุ่มโค-กระบือ/
กลุ่มกระเทียม

- กลุ่มออมทรัพย์/กลุ่มสัจจะ/กลุ่มกองทุนพัฒนาในหมู่บ้าน
- กลุ่มบัตรสุขภาพ/กลุ่มกองทุน/สศมช./กองทุนผู้ใช้น้ำ
- กองทุนบัตรประกันสุขภาพ/กลุ่มเยาวชน/กลุ่มผู้สูงอายุ
- กลุ่มออมทรัพย์ลูกค้า ธกส.
- กองทุนหมู่บ้าน หมู่ละ 1,000,000 บาท
- กองทุนเศรษฐกิจชุมชน หมู่ละ 100,000 บาท

รายการ	สมาชิก	เงินทุน (บาท)
กองทุนหมู่บ้าน	1,288	10,555,774
กข.คจ.	604	1,541,199
กลุ่มออมทรัพย์	1,020	1,553,706
กลุ่มทอผ้า	361	213,900
กลุ่มเกษตรทำสวนส้ม	421	180,140
กลุ่มผู้ใช้น้ำ	300	120,000
กลุ่มสตรีแม่บ้าน	1,419	362,000
กลุ่มถั่วเหลือง	85	57,000
กลุ่มเลี้ยงโค-กระบือ	50	65,940
กลุ่มเลี้ยงไก่	65	31,200
กลุ่มเลี้ยงปลา	53	96,000
กลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า	18	3,000
กองทุนเศรษฐกิจชุมชน	-	1,000,000

รวมมีเงินทุนไหลเวียนในตำบล : 15,799,859 บาท

(2) จุดเด่นของพื้นที่ (ที่เอื้อต่อการพัฒนาตำบล) มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ การคมนาคมสะดวกสบาย และมีคนในวัยแรงงานค่าจ้างแรงงานในราคาถูก

(3) มีโรงโม่หินอุตสาหกรรมจำนวน 2 โรงโม่

พื้นที่ในตำบลสำนวนนี้ ทางโครงการได้เลือก 2 หมู่บ้านคือ บ้านไผ่งาม หมู่ที่ 1 และบ้านทรายทอง หมู่ที่ 9

บ้านไผ่งาม หมู่ที่ 1 ตำบลสัน อำเภอยางสะ จังหวัดน่าน มีจำนวนหลังคาเรือน 245 หลังคาเรือน จำนวนประชากรทั้งหมด 1,020 คน เป็นชาย 512 คน เป็นหญิง 508 คน ประชากรที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม 121 ครัวเรือน ทำนา 142 ครัวเรือน ทำไร่ ข้าวโพด ถั่ว งา 119 ครัวเรือน ทำสวนผัก ผลไม้ 154 ครัวเรือน และส่วนที่ทำการเกษตรของบริษัทเจียไต๋ 14 ครัวเรือน (ส่วนใหญ่เกษตรกรจะทำนา ทำไร่ ทำสวน หมุนเวียนกันตลอดทั้งปี)
รายได้ ประชากร เฉลี่ย 36,255 ต่อคนปี

การประกอบอาชีพทางการเกษตร

- ใช้ปุ๋ยเคมี 22,350 กิโลกรัม / ปี เป็นเงิน ประมาณ ปีละ 372,500 บาท
- ใช้สารกำจัดศัตรูพืช เป็นเงิน ประมาณ ปีละ 143,000 บาท
- ใช้ยากำจัดวัชพืช เป็นเงิน ประมาณ ปีละ 55,000 บาท

สถานะสุขภาพของประชาชนซึ่งส่วนใหญ่ป่วยด้วยโรค ดังต่อไปนี้

- กระดูกและข้อ	ร้อยละ	19.37
- ภาวะอาการที่ไม่สามารถจำแนกโรคได้	ร้อยละ	17.37
- ระบบไหลเวียนเลือด	ร้อยละ	14.67
- ทางเดินหายใจ	ร้อยละ	13.34
- ติดเชื้อและปรสิต	ร้อยละ	4.32

บ้านทรายทอง หมู่ที่ 9 ตำบลสัน อำเภอยางสะ จังหวัดน่าน มีจำนวนหลังคาเรือน 222 หลังคาเรือน จำนวนประชากรทั้งหมด 835 คน แยกเป็นชาย 428 คน เป็นหญิง 407 คน
รายได้ ประชากร เฉลี่ย 23,826 ต่อคนปี

ข้อมูลทั่วไปของ ตำบลไหล่นาน

ที่ตั้งและอาณาเขตติดต่อ

ตำบลไหล่นาน เป็นตำบลหนึ่งในเขตอำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของแม่น้ำน่าน ห่างจากสำนักงานเทศบาลตำบลกลางเวียง เป็นระยะทาง 3 กิโลเมตร มีพื้นที่ประมาณ 125.01 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 78,134 ไร่ วิสัยทัศน์ของตำบลไหล่นานคือ

“ตำบลไหล่นานน่าอยู่ ชุมชนเข้มแข็ง
เป็นแหล่งการศึกษา พัฒนาสิ่งแวดล้อม
พร้อมรักษ์วัฒนธรรม สูงล้ำจิตใจ
ปลอดภัยสิ่งเสพติด เศรษฐกิจพอเพียง”

ทิศเหนือ	ติดกับเขตตำบลตาลชุม
ทิศใต้	ติดกับเขตตำบลช้าง และตำบลล้านนาหนองใหม่
ทิศตะวันออก	ติดกับเขตตำบลน้ำมวบ อำเภอเวียงสา และตำบลปาย อำเภอแม่จริม
ทิศตะวันตก	ติดกับเขตเทศบาลตำบลกลางเวียง และตำบลน้ำบัว

ลักษณะภูมิประเทศ

สภาพพื้นที่ตำบลไหล่นานเป็นพื้นที่ราบลุ่ม ได้แก่ พื้นที่ราบบ้านไหล่นาน บ้านไหล่นานเหนือ บ้านบุญเรือง โดยพื้นที่บ้านไหล่นาน และบ้านไหล่นานเหนือ เป็นพื้นที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำน่าน บ้านบุญเรืองเป็นพื้นที่ราบริมฝั่งแม่น้ำว่า ส่วนพื้นที่บ้านนาสา บ้านท่าข้าม บ้านปากงู บ้านห้วยสอน และบ้านห้วยเม่น เป็นพื้นที่ราบระหว่างหุบเขา มีพื้นที่ราบลุ่มเพียงเล็กน้อยบริเวณริมฝั่งแม่น้ำว่า

สภาพภูมิอากาศ

ตำบลไหล่นาน มีสภาพอากาศ 3 ฤดู คือ ฤดูร้อน ฤดูฝน ฤดูหนาว โดยฤดูร้อนจะเริ่มในเดือน มีนาคมถึงเดือนพฤษภาคม ฤดูฝนจะเริ่มประมาณเดือนเดือนมิถุนายนถึงเดือนตุลาคม ส่วนฤดูหนาวจะเริ่มประมาณเดือน ต้นเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนกุมภาพันธ์

การปกครอง

ตำบลไหล่นานแบ่งการปกครองออกเป็น 8 หมู่บ้าน ได้แก่

1. บ้านไหล่นาน หมู่ที่ 1
2. บ้านบุญเรือง หมู่ที่ 2
3. บ้านนาสา หมู่ที่ 3
4. บ้านท่าข้าม หมู่ที่ 4
5. บ้านห้วยสอน หมู่ที่ 5
6. บ้านห้วยเม่น หมู่ที่ 6
7. บ้านปากงู หมู่ที่ 7
8. บ้านไหล่นานเหนือ หมู่ที่ 8

องค์การบริหารส่วนตำบลไหล่นานเป็นหน่วยงานบริหารระดับท้องถิ่น

ตำบลไหล่นาน มีจำนวนประชากรทั้งหมด 3,551 คน เป็นประชากรชาย 1,792 คน ประชากรหญิง 1,759 คน จำนวนครัวเรือนทั้งหมด 939 ครัวเรือน จำแนกได้ ดังตารางแสดง ตำบลไหล่นาน ปี พ.ศ.2548

ตารางที่ 4 แสดงข้อมูลประชากรตำบลไหล่นาน ปี พ.ศ.2548

หมู่	ตำบล	หมู่บ้าน ชุมชน	จำนวน หลังคา เรือน	ประชากร		รวม
				ชาย	หญิง	
ไหล่นาน	1	1	139	251	266	517
บุญเรือง	1	1	180	309	331	640
นาสา	1	1	132	290	270	560
ท่าข้าม	1	1	188	360	343	703
ห้วยสอน	1	1	118	230	203	433
ห้วยเม่น	1	1	37	79	68	147
ปากงู	1	1	33	69	61	130
ไหล่นานเหนือ	1	1	112	204	217	421
รวม	1	8	939	1792	1759	3551

ที่มา : สถานีอนามัยตำบลไหล่นาน และสถานีอนามัยตำบลสันนาหนองใหม่

สภาพทางเศรษฐกิจ

ประชากรในตำบลไหล่นานส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม โดยการปลูกพืช เช่น ข้าว ข้าวโพด ยาสูบ ถั่วลิสง มะขามหวาน ลำไย มะม่วง มีการเลี้ยงสัตว์ไว้เป็นอาหาร เช่น เป็ด ไก่ เลี้ยงกันเกือบทุกครัวเรือน และสัตว์ที่เลี้ยงไว้สำหรับขาย ได้แก่ หมู วัว ควาย มีเลี้ยงกันเพียงเล็กน้อย ไม่มีฟาร์มเลี้ยงสัตว์ นอกจากนี้ยังมีอาชีพรับจ้าง และรับราชการ อีกเพียงจำนวนเล็กน้อยเท่านั้น

หน่วยธุรกิจในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลไหล่นาน มีโรงสี 19 แห่ง และท่าทราย 2 แห่ง

การศึกษา และศาสนา

ตำบลไหล่นาน มีโรงเรียนระดับประถมศึกษา 5 แห่ง ระดับมัธยมศึกษา (โรงเรียนขยายโอกาส ของสำนักงานการประถมศึกษาแห่งชาติ) 1 แห่ง และที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน 8 แห่ง ประชาชนในตำบลไหล่นานทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธ มีวัด 6 วัด และอารามสงฆ์ 1 แห่ง

การสาธารณสุข

มีสถานอนามัยตำบลไหล่นาน ตั้งอยู่ที่บ้านไหล่นาน หมู่ 1 ให้บริการประชาชน ในหมู่ที่ 1, 2, 3, 4, 7 และ 8 ส่วนประชาชนในหมู่ที่ 5 และ 6 รับบริการจากสถานีอนามัยตำบล้านนาหนองใหม่ (ตั้งอยู่บ้านหาดไร่) อัตราการมีและใช้ส้วมราดน้ำร้อยละ 100 ของครัวเรือนทั้งหมด

การคมนาคมและการสื่อสาร

ตำบลไหล่นาน มีถนนลาดยางเป็นถนนสายหลักตัดผ่านและเชื่อมหมู่บ้านต่างๆ และมีส่วนเป็นถนนลูกรัง ส่วนเส้นทางคมนาคมในหมู่บ้าน เป็นถนนคอนกรีตเสริมเหล็กหรือถนนคอนกรีตเสริมไม้ไผ่ ในบางหมู่บ้านมีบางส่วนเป็นถนนลูกรัง

การสื่อสาร มีที่ทำการไปรษณีย์ระดับตำบล 1 แห่ง มีโทรศัพท์สาธารณะให้บริการ 6 แห่ง มีโทรศัพท์บ้าน ใช้ในบ้านไหล่นาน (หมู่ที่ 1 และ 8) และบ้านบุญเรือง หมู่ที่ 2

การสาธารณสุขโรค

ทุกหมู่บ้านในตำบลไหล่นาน มีไฟฟ้าใช้ มีประปาหมู่บ้าน จำนวน 5 หมู่บ้าน มีแหล่งน้ำที่สร้างขึ้น ดังนี้ ฝาย 1 แห่ง ท่อนกั้นน้ำ 2 แห่ง บ่อน้ำตื้น 220 บ่อ บ่อบาดาลใช้คันโยก 229 แห่ง

ทรัพยากรธรรมชาติ

ตำบลไหล่นาน มีทรัพยากรธรรมชาติที่สมบูรณ์ และประชาชนในท้องถิ่นก็มีส่วนช่วยในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้ให้คงสภาพที่สมบูรณ์ต่อไป

1. ทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้

ป่าไม้ในตำบลไหล่นาน ปัจจุบันมีจำนวนลดน้อยลง เพราะในอดีตที่ผ่านมา มีการตัดไม้ทำลายป่าเพื่อนำไปขาย สร้างบ้านเรือน และตัดไม้เพื่อทำไร่เลื่อนลอยกันมาก แต่ปัจจุบันหลังจากที่มีโครงการ ไหล่นานตำบลน่าอยู่ ได้มีการอบรมสัมมนาประชาชนในชุมชน มีการปลูกจิตสำนึกการอนุรักษ์ธรรมชาติในการเป็นเจ้าของร่วมกันและช่วยกันแก้ไขปัญหาในชุมชน ปัญหาในการตัดไม้ทำลายป่าจึงลดน้อยลง

ป่าไม้ในตำบลไหล่นานมีหลายชนิด เช่น ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้ประดู่ ไม้แดง ไม้มะค่า และไม้สัก ซึ่งไม้เหล่านี้ยังเหลืออยู่ในเขตป่าชุมชน ซึ่งเป็นป่าเขตอนุรักษ์ของหมู่บ้าน

2. ทรัพยากรดิน ดินในตำบลไหล่นานแบ่งเป็น 3 ประเภท คือ

1. ดินร่วน ดินประเภทนี้มีความร่วนซุย มีธาตุอาหารสำหรับพืชมากเหมาะแก่การเพาะปลูก ดินประเภทนี้ส่วนมากจะอยู่บริเวณที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำนาน ลำน้ำว่าและที่ระหว่างหุบเขา

2. ดินทราย ดินประเภทนี้ มีเม็ดหยาบ เก็บน้ำไม่ดี น้ำซึมผ่านได้ง่ายเหมาะแก่การปลูกพืชมีหัวและมีอายุในการเก็บเกี่ยวสั้น เช่น มันแกว ถั่วลิสง ดินประเภทนี้ส่วนมากจะอยู่บริเวณติดกับแม่น้ำนานและลำน้ำว่า

3. ดินเหนียว ดินประเภทนี้ มีเม็ดหยาบ เก็บน้ำไม่ดี เนื้อดินละเอียด อุ่มน้ำได้ดี เหมาะในการปลูกข้าว ดินประเภทนี้จะอยู่บริเวณที่เป็นทุ่งนา ส่วนดินเหนียวที่มีสีขาวเหมาะสำหรับนำมาปั้นหม้อ ดินประเภทนี้จะอยู่บริเวณทุ่งนาบางส่วนที่บ้านไหล่นานเหนือ ซึ่งแต่ก่อนชาวบ้านนิยมใช้หม้อที่ทำด้วยดินในการทำอาหาร ชาวบ้านไหล่นานจะไปขุดดินบริเวณนี้มาปั้นหม้อและเผา นำไปขายเป็นอาชีพ แต่ปัจจุบันไม่นิยมใช้หม้อดินในการหุง ต้มอาหาร อาชีพปั้นหม้อจึงเลิกไป

3. ทรัพยากรธรณี

หินที่นำมาใช้ในการก่อสร้างในตำบลไหล่นาน เป็นหินแม่น้ำที่ได้มาจากแม่น้ำนานและลำน้ำว่า ส่วนทรายในตำบลไหล่นานที่ใช้ในการก่อสร้างส่วนมากใช้ทรายจากแม่น้ำนานเพราะมีคุณภาพดี จะไม่ใช้ทรายจากลำน้ำว่าเพราะเป็นทรายสีแดงซึ่งเป็นทรายปนดิน ในอดีต 10 ปีที่ผ่านมา มีการนำหินและทรายแม่น้ำ มาใช้ในตำบลไหล่นานโดยใช้แรงงานคนตักจากแม่น้ำแล้วบรรทุกเกวียน นำไปขาย เป็นอาชีพอีกอย่างหนึ่งของประชาชนในตำบลไหล่นาน แต่ปัจจุบันมี

อุตสาหกรรมดูทรายโดยอาศัยเครื่องจักร ตำบลไหล่นานมีท่าดูทราย 2 แห่ง ทำให้พื้นที่ในการเกษตรเหลือน้อยลง เพราะนำพื้นที่เหล่านี้ไปใช้ในการดูหินและทราย

4. ทรัพยากรน้ำ

น้ำเป็นทรัพยากรที่มีความจำเป็นสำหรับชีวิตมนุษย์เป็นอย่างมาก แหล่งน้ำที่สำคัญในตำบลไหล่นาน ได้แก่ แม่น้ำว่า และแม่น้ำว่า ซึ่งประชาชนในตำบลไหล่นานได้อาศัยแม่น้ำทั้ง 2 สาย ใช้ในการบริโภคและการเกษตร นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งอาหาร เช่น กุ้ง ปลา หอย เป็นต้น

แม่น้ำน่าน แม่น้ำน่านมีแหล่งกำเนิดจากเทือกเขาบนดอยภูคา ในเขตพื้นที่อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน ไหลย้อนขึ้นทางทิศเหนือ เขตพื้นที่อำเภอเฉลิมพระเกียรติ ไหลลงสู่เขตพื้นที่อำเภอทุ่งช้าง อำเภอเชียงกลาง อำเภอท่าวังผา อำเภอนาหมื่น ในเขตจังหวัดน่าน และไหลผ่านจังหวัดอุดรดิตถ์ จังหวัดพิษณุโลก จังหวัดพิจิตร จังหวัดนครสวรรค์ รวมกับแม่น้ำยม แม่น้ำปิง และแม่น้ำวัง เป็นแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นแม่น้ำสายที่สำคัญของประเทศไทย จากการไหลผ่านพื้นที่อำเภอเวียงสา ได้สร้างความอุดมสมบูรณ์ให้แก่บริเวณพื้นที่ตำบลนาเหลือง ตำบลตาลชุม ตำบลน้ำบัว ตำบลไหล่นาน ตำบลกลางเวียง ตำบลซึ้ง และตำบลล้าน ประชาชนบางส่วนในพื้นที่ดังกล่าวได้ใช้แม่น้ำน่านในการทำการเกษตร และทำน้ำประปาเพื่อใช้เป็นน้ำดื่ม น้ำใช้ และยังใช้ในการประมงน้ำจืดของประชาชนที่อาศัยอยู่ติดกับแม่น้ำน่านและบริเวณใกล้เคียง

แม่น้ำว่า แม่น้ำว่ามีแหล่งกำเนิดจากเทือกเขาในเขตพื้นที่อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน เช่นเดียวกับแม่น้ำน่าน แต่ไหลลงมาทางทิศตะวันออก ผ่านอำเภอบ่อเกลือ อำเภอสันติสุข อำเภอแม่จริม ผ่านท้องที่อำเภอเวียงสาในเขตพื้นที่บ้านหาดไร่ ตำบลล้านนาหนองใหม่ บ้านห้วยเม่น บ้านห้วยสอน บ้านปากงู บ้าท่าข้าม บ้านนาสา และบ้านบุญเรือง ตำบลไหล่นาน ตำบลซึ้ง และไหลมาบรรจบกับแม่น้ำน่านในเขตพื้นที่ศรีมงคล ตำบลซึ้ง ประชาชนในเขตพื้นที่แม่น้ำว่าไหลผ่านได้อาศัยลำน้ำว่าในการเกษตรและใช้เป็นน้ำดื่ม น้ำใช้

แหล่งท่องเที่ยวและโบราณสถาน

แหล่งท่องเที่ยวในตำบลไหล่นาน ที่เป็นที่เคารพบูชาและรู้จักกันดี คือ พระธาตุจอมแจ้ง และพระธาตุเจดีย์ปิด นอกจากนี้ยังมีแหล่งท่องเที่ยวที่มีธรรมชาติที่สวยงามอีกหลายแห่ง

พระธาตุจอมแจ้ง ตั้งอยู่บนดอยในท้องที่บ้านหมู่ที่ 8 บ้านไหล่นานเหนือ องค์เจดีย์เป็นรูปโอคว่ำ มีฐานกว้างด้านละ 13 เมตร ความสูง 16 เมตร สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2390 ไม่พบหลักฐานบันทึกผู้สร้าง ต่อมาได้รับการบูรณะซ่อมแซมและเป็นที่เคารพบูชาของประชาชนในตำบลไหล่นานและในอำเภอเวียงสาเป็นอย่างมาก ในวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 8 จะมีการ

นมัสการองค์พระธาตุจอมแจ้ง โดยตอนเช้าจะมีการทำบุญตักบาตร ตอนบ่ายมีการจุดบั้งไฟและการเล่นพื้นบ้าน

พระธาตุเจดีย์บิวด พระธาตุเจดีย์บิวดเป็นปูชนียสถานอันเก่าแก่ของตำบลไหล่นาน ตามตำนานซึ่งเป็นเรื่องเล่าสืบต่อกันมา ไม่ได้จารึกไว้ว่าสร้างขึ้นเมื่อไร พระธาตุเจดีย์บิวดองค์เดิมตั้งอยู่ที่ริมแม่น้ำนานต่อมาแม่น้ำนานเกิดน้ำกัดเซาะตลิ่งพังเกือบจะถึงองค์พระธาตุ พระชยानันทมฤณี (สิทธิ) อดีตเจ้าคณะตำบลไหล่นาน จึงได้ปรึกษากับคณะศรัทธาชาวบ้านในอำเภอเวียงสา โดยมีบ้านบุญเรืองเป็นหลัก ทำการรื้อถอนมาไว้ที่วัดบุญเรือง เมื่อ ปี พ.ศ. 2484 -2489 โดยกำหนดงานนมัสการองค์พระธาตุเจดีย์บิวดวันที่ 16 เมษายน ของทุกปี

แหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลา (วังปลา)

วังปลาในแม่น้ำนาน แหล่งอนุรักษ์วังปลาในแม่น้ำนานมี 3 แห่ง คือวังปลาบ้านไหล่นานเหนือ บ้านไหล่นาน บ้านบุญเรือง แหล่งอนุรักษ์วังปลาบ้านไหล่นานเหนือตั้งขึ้นเมื่อ วันที่ 18 ธันวาคม พ.ศ.2539 โดยกลุ่มฮักเมืองนานพร้อมกับเยาวชนบ้านไหล่นานและบ้านไหล่นานเหนือ วังปลาแห่งนี้ปัจจุบันมีปลาอยู่มากมาย สามารถแพร่พันธุ์สู่แม่น้ำนานนอกจากนี้บริเวณวังปลายังมีบริเวณที่ร่มรื่น มีทิวทัศน์รอบๆ วังปลาสวยงาม ทำให้นักท่องเที่ยวจากต่างจังหวัด ต่างชุมชนมาศึกษาดูงานเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ยังเป็นห้องเรียนให้เด็กและเยาวชนศึกษาเกี่ยวกับเรื่องสัตว์น้ำ วังปลาของแม่น้ำนานยังมีอีก 2 แห่ง คือ วังปลาของบ้านไหล่นานและบ้านบุญเรือง ซึ่งแต่ละหมู่บ้านได้ทำพิธีสืบชะตาแม่น้ำและกำหนดพื้นที่ของวังปลาขึ้นและมีปลาแพร่พันธุ์เป็นจำนวนมากและมีทิวทัศน์ที่สวยงาม

วังปลาในแม่น้ำว่า แหล่งอนุรักษ์ในแม่น้ำว่ามีทั้งหมด 7 แห่ง เช่น วังปลาบ้านนาสา (วังปลาหม่อริย) บ้านท่าข้าม บ้านหาดข้าวสาร (สาขาของบ้านท่าข้าม) บ้านห้วยสอน บ้านห้วยเม่น บ้านปากงู วังปลาเหล่านี้เป็นวังปลาที่ใสสะอาดและมีทิวทัศน์ที่สวยงาม การเดินทางสามารถเดินทางโดยรถยนต์และทางเรือได้โดยสะดวก

จากข้อมูลเรื่องการประกอบอาชีพของประชากรในพื้นที่ศึกษา พบว่า โดยเฉลี่ยร้อยละ 70 ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เพราะฉะนั้น สิ่งสำคัญและเร่งด่วนในการพัฒนาชุมชนในสามารภมีรากฐานแข็งแกร่งเพื่อก้าวไปสู่การเป็นชุมชนและสังคมน่าอยู่ คือ การให้ความรู้ความเข้าใจในเรื่องการประกอบอาชีพที่ต้องอาศัยหลักพึ่งพาตนเอง และลดภาระจากภายนอก โดยในการศึกษาจะเน้นไปที่ สารเคมีในการเกษตร ซึ่งจะต้องปูพื้นฐานและทำความเข้าใจแก่เกษตรกร ถึงผลดีและผลเสีย ตลอดจน ผลกระทบต่างๆ ที่จะเกิดขึ้น กับตัวเกษตรกร และชุมชน ทางทีมวิจัย จึงขอสอดแทรกความรู้พื้นฐานของ สารเคมีในการเกษตร ดังนี้

แนวคิดเรื่องสารพิษทางการเกษตร

สารเคมีทางการเกษตร (Agrochemicals) หมายถึง สารเคมีชนิดต่าง ๆ ที่นำมาใช้ในทางการเกษตร ประกอบด้วย สารเคมีปราบศัตรูพืช (pesticides) ปุ๋ย ฮอร์โมน รวมทั้งสารชีวภาพต่างๆ สำหรับสารเคมีปราบศัตรูพืช จะประกอบด้วย สารเคมีปราบวัชพืชหรือยาฆ่าหญ้า (herbicides) สารเคมีกำจัดแมลงหรือยาฆ่าแมลง (insecticides) รวมทั้งสารเคมีที่มีเป้าหมายเพื่อกำจัดและควบคุมแมลงศัตรูพืชกลุ่มอื่น ๆ อีกหลายกลุ่ม

ในระยะเวลาที่ผ่านมา ประเทศไทยยังขาดนโยบายที่รัดกุมและชัดเจนในการนำเข้าและการใช้สารเคมีปราบศัตรูพืช ประกอบกับเกษตรกรไทยส่วนใหญ่ยังขาดความรู้และข้อมูลที่เหมาะสมในการตัดสินใจเองได้ ทำให้เกิดปัญหาจากการรู้เท่าไม่ถึงการณ์

ผลกระทบของสารเคมีปราบศัตรูพืชต่อสุขภาพ

การใช้หรือสัมผัสสารเคมีปราบศัตรูพืชจะมีผลกระทบต่อสุขภาพได้หากใช้ไม่ถูกต้องหรือมีการสัมผัสในปริมาณมากและต่อเนื่องเป็นระยะเวลานาน เช่น ผู้ที่ประกอบอาชีพฉีดพ่น หรือคนงานในโรงงานผลิตสารเคมี นอกจากนี้ ในเกษตรกรทั่วไปหากใช้ไม่ถูกต้อง ทำให้มีการสัมผัสมาก ก็สามารถทำให้เกิดผลกระทบต่อสุขภาพได้เช่นกัน ยิ่งไปกว่านั้นประชาชนทั่วไปที่สัมผัสสารเคมีทางการเกษตรจากสิ่งแวดล้อมและทางอาหารเป็นระยะเวลานาน ก็อาจมีผลกระทบต่อสุขภาพได้เช่นกัน

ผลกระทบในระบบสาธารณสุข

การพัฒนาทางสังคมและเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว และขาดการวางแผนที่ดีอาจมีผลกระทบในทางสาธารณสุขโดยเฉพาะในชนบทที่เกษตรกรที่ยังขาดความรู้ในการป้องกันอันตรายจากสารเคมีทางการเกษตรได้ Pol'chenko และคณะ (1990) ได้แนะนำว่าความสัมพันธ์ระหว่างสาเหตุการเจ็บป่วยและการเปลี่ยนแปลงของภาวะทางสุขภาพของประชากร เป็นการสะท้อนความรุนแรง

ของการใช้สารเคมีปราบศัตรูพืชและรองรับการทับถม (loading) ของสารเคมีลงสู่ผืนดินอย่างมหาศาลในพื้นที่ทำการเกษตร ส่วน Dovzhanski (1995) ได้รายงานว่าการพัฒนาของโครงสร้างทางการเกษตรไปพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมพร้อมๆ กันนั้นก่อให้เกิดปัญหาทางสุขอนามัยในประชากรในชนบท นอกจากนี้ปัญหาทางการเงินทำให้การจัดการและควบคุมทางนิเวศในพื้นที่ชนบทเกิดปัญหามาก ปัญหาเกิดจากการขาดเครื่องมือทางการเกษตร การใช้สารเคมีทางการเกษตรที่นำเข้ามาจากต่างประเทศอย่างมากมายขาดการควบคุมดูแล ทำให้เกิดการเจ็บป่วยจากการประกอบอาชีพ ซึ่งผู้เขียนเน้นว่าการสุขภาพและการเฝ้าระวังมีส่วนช่วยปรับปรุงสภาพการทำงาน และลดอัตราการเจ็บป่วยลงได้

การใช้สารเคมีทางการเกษตรและผลการวิจัยทางสุขภาพในประเทศไทย

1. การปนเปื้อนของสารเคมีทางการเกษตรในแหล่งน้ำ การเพาะปลูกพืชผัก ผลไม้ต่าง ๆ ในประเทศไทยยังขึ้นอยู่กับการใช้สารเคมีทางการเกษตรเพื่อเพิ่มผลผลิตเป็นส่วนใหญ่ ผักเป็นพืชชนิดหนึ่งที่นิยมปลูกกันมากเนื่องจากมีอายุสั้น ทำให้ขายได้เร็วและได้ผลตอบแทนดี แต่ผักหลายชนิดมีโรคและแมลงศัตรูพืชมาก เกษตรกรจึงต้องใช้สารเคมีมากตามขึ้นด้วย ดังนั้นเกษตรกรจึงมีโอกาสสัมผัสสารเคมีปราบศัตรูพืชค่อนข้างมากถ้าหากเกษตรกรขาดการป้องกันการสัมผัสที่เหมาะสม ผู้ที่อาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียงรวมทั้งผู้บริโภคก็มีโอกาสสัมผัสสารเคมีจากการตกค้างในผลผลิตด้วยเช่นกัน ดังรายงานการวิจัยของทิพวรรณ ประภามณฑล และคณะ (1995) พบว่าการใช้พาราควอต (paraquat) ซึ่งมักรู้จักกันในชื่อทางการค้าว่ากรัมมอกโซน (Gramoxone) ในบริเวณที่มีการปลูกผักในเขตตำบลสันทราย อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าการปนเปื้อนในบ่อน้ำตื้น (ร้อยละ 20) และน้ำผิวดิน (ร้อยละ 80) ในระดับที่เกินมาตรฐานน้ำดื่ม คือ 10 ไมโครกรัมต่อลิตร แสดงว่าพาราควอตที่ใช้ในแปลงผักในสวนสามารถเข้าไปปนเปื้อนในบ่อน้ำตื้นใกล้บ้านได้

2. การปนเปื้อนของสารเคมีทางการเกษตรในผลผลิต ในด้านการตกค้างของสารเคมีฯ ในผลผลิตนั้น โอฟาร์ รัตมี (2544) ได้ทำการสำรวจการตกค้างของสารเคมีกำจัดแมลงด้วยชุดตรวจอย่างง่ายของกระทรวงสาธารณสุข (ชุดตรวจจีที) ในผลผลิตเกษตรที่วางจำหน่ายในเขตเทศบาลนครเชียงใหม่ ระหว่างเดือนมิถุนายน ถึงกรกฎาคม 2544 โดยเป็นตัวอย่างผักทั่วไป 49 ตัวอย่าง ผักปลอดสารกำจัดแมลง 51 ตัวอย่าง แม้ว่าจะพบสารตกค้างในระดับปลอดภัยเป็นส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตามพบว่าผักทั่วไปมีค่าเฉลี่ยระดับการตกค้างสูงกว่าผักปลอดสารกำจัดแมลง แต่ไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ ($p>0.05$) เป็นที่น่าสนใจว่าในตัวอย่างผักปลอดสารกำจัดแมลงเหล่านั้นผักคะน้ามียกระดับการตกค้างของสารเคมีกำจัดแมลงสูงกว่ากะหล่ำปลีและกวางตุ้ง โดยมีค่าจากการทดสอบ (% inhibition) เป็นร้อยละ 9.33 7.40 และ 3.23 ตามลำดับ

3. การปนเปื้อนของสารเคมีทางการเกษตรกลุ่มออร์กาโนฟอสเฟตส์และคาร์บาเมตส์ในเลือด ในด้านการปนเปื้อนในคนโดยการตรวจเลือดนั้น พิสนท์ ศรีบัณฑิตและคณะ (2542) ได้ทำการทดสอบระดับการปนเปื้อนของสารเคมีปราบศัตรูพืชโดยใช้กระดาษทดสอบของกระทรวงสาธารณสุขในกลุ่มผู้บริโภคจำนวน 242 คน ในปี 2541 พบระดับการปนเปื้อนในระดับที่มีความเสี่ยง 27.3 และไม่ปลอดภัยร้อยละ 1.2 วารุณี จิตอารี และคณะ (2544) รายงานเรื่องการแพ้พิษจากสารเคมีปราบศัตรูพืชในกลุ่มผู้บริโภคอาหารมังสวิรัตและผู้บริโภคอาหารทั่วไปโดยใช้กระดาษทดสอบของกระทรวงสาธารณสุขเช่นเดียวกันในกลุ่มผู้บริโภคอาหารมังสวิรัต 21 ราย พบมีระดับการปนเปื้อนของสารเคมีในระดับที่มีความเสี่ยงร้อยละ 28 ส่วนผู้บริโภคทั่วไป 53 ราย มีความเสี่ยงร้อยละ 11 ซึ่งจะเห็นได้ว่าปัญหาเรื่องการตกค้างและการปนเปื้อนของสารเคมีทางการเกษตรโดยเฉพาะสารเคมีปราบศัตรูพืชนั้นไม่ได้ส่งผลกระทบต่อเกษตรกรเพียงอย่างเดียวแต่ยังส่งผลกระทบต่อผู้บริโภคด้วย นงเยาว์ อุดมวงศ์ และคณะ (2543) ศึกษาการสัมผัสสารเคมีทางการเกษตรในกลุ่มเกษตรกร 102 ราย โดยใช้กระดาษทดสอบของกระทรวงสาธารณสุข พบว่ามีระดับการปนเปื้อนของสารเคมีในเลือดระดับปกติร้อยละ 49 ระดับปลอดภัยร้อยละ 33.3 และในระดับที่มีความเสี่ยงร้อยละ 17.6 เมื่อนำมาทดสอบทางสถิติเพื่อหาความแตกต่างระหว่างระยะเวลาที่ใช้สารเคมีกับระดับการมีสารเคมีในเลือดของเกษตรกรพบว่า มีความสัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญที่น้อยกว่า 0.01 ในเกษตรกรบางกลุ่มที่มีการใช้สารเคมีปราบศัตรูพืชอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในช่วงที่มีแมลงศัตรูพืชมาก การยับยั้งเอนไซม์โคลีนเอสเตอเรสจะเกิดมากและเป็นอันตรายต่อสุขภาพได้ดังเช่น การศึกษาของ Stuetz (2000) ซึ่งได้รายงานประเด็นทางพิษวิทยาในเกษตรกรชาวเขาเผ่าม้ง ซึ่งประกอบอาชีพเกษตรกรรมในเขต อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าร้อยละ 70 ของเกษตรกรที่ฉีดพ่นยาฆ่าแมลงในสวนลิ้นจี่และกะหล่ำปลี มีระดับของสารกำจัดแมลงในเลือดในระดับที่ไม่ปลอดภัย การฉีดพ่นสารเคมีกำจัดแมลงอย่างต่อเนื่องทำให้เกษตรกรมีความเสี่ยงมากขึ้น แสดงว่าการฉีดพ่นสารเคมีกำจัดแมลงของเกษตรกรเป็นสาเหตุสำคัญในการสัมผัสยาฆ่าแมลงเพิ่มมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับรายงานของ Kunstadter และคณะ (2001) ซึ่งทำการสำรวจสุขภาพของชาวเขาเผ่าม้งในหมู่บ้านเดียวกัน เมื่อปี 2543 แต่เป็นการสำรวจในกลุ่มประชากรที่ใหญ่กว่าและพบว่า ไม่ว่าจะเป็นผู้ที่ฉีดพ่นหรือไม่ก็ตาม มีระดับสารเคมีกำจัดแมลงในเลือดในระดับที่มีความเสี่ยงและไม่ปลอดภัยสูงมากถึงร้อยละ 69

4. การปนเปื้อนของสารเคมีทางการเกษตรกลุ่มออร์กาโนคลอรีนในเลือดและน้ำนมมารดา ในชุมชนที่มีการระบาดของโรคที่นำโดยแมลงเช่น มาลาเรีย ได้มีการฉีดพ่นสารเคมีกำจัดแมลงเพื่อควบคุมแมลงนำโรคด้วยดีดีที ซึ่งเป็นสารที่สลายตัวได้ยากและมีการตกค้างในสิ่งแวดล้อมและในตัวมนุษย์ด้วย ถึงแม้จะมีการระงับการใช้ดีดีทีในทางการเกษตรมาตั้งแต่ พ.ศ.2537 แต่ก็ยังสามารถตรวจพบได้ในน้ำเหลืองของมนุษย์อยู่ ดังรายงานของ Prapamontol และคณะ (1994) ซึ่งได้

รายงานการตรวจพบดีดีทีและอนุพันธ์ ในน้ำเหลือง (หรือน้ำเลือด) ของชาวบ้านที่อยู่ในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอนและในเขตปลอดการระบาดของไข้มาลาเรียในจังหวัดลำพูนเป็นกลุ่มควบคุมพบว่าชาวบ้านที่ประกอบอาชีพทางเกษตรกรรมมีการปนเปื้อนของสารเคมีกำจัดในระดับที่สูงกว่าในกลุ่มควบคุมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ นอกจากนี้ Stuetz และคณะ (2001) ได้รายงานผลการตรวจพบการปนเปื้อนของดีดีทีและอนุพันธ์ของดีดีทีในน้ำมันมาดาชาวเขาเผ่าม้ง จำนวน 25 คนในเขตอำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ ในระดับที่สูงเกินกว่าระดับปลอดภัยขององค์การอาหารและเกษตรกรรมแห่งสหประชาชาติ/องค์การอนามัยโลก FAO/WHO ที่เด็กจะรับได้ (20 ไมโครกรัมดีดีทีรวมต่อกิโลกรัมน้ำหนักตัวเด็กต่อวัน) (FAO/WHO, 1985)

5.ผลกระทบทางสุขภาพจากสารเคมีทางการเกษตร ลำไยเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศไทยโดยเฉพาะในเขตจังหวัดภาคเหนือ นอกจาก โปแตสเซียมคลอไรด์ (Potassium chlorate) ที่ใช้เป็นสารเร่งการออกดอกแล้ว ยังมีการใช้สารเคมีปราบศัตรูพืชอีกหลายชนิด ภูมิทิพย์ อักษรทอง (2545) รายงานว่าเกษตรกรที่ทำสวนลำไย ร้อยละ 96.9 เคยใช้สารเคมีกำจัดแมลง รองลงมาคือร้อยละ 76.9 เคยใช้สารเคมีปราบวัชพืช และเกษตรกรร้อยละ 91.8 เคยใช้สารเคมีกำจัดแมลงผสมกับสารเคมีชนิดอื่น ๆ สำหรับอาการเจ็บป่วยทางกายนั้น เกษตรกรร้อยละ 17.7 เคยมีอาการเวียนศีรษะ (เวียนหัว) ร้อยละ 71.4 เคยมีอาการปวดศีรษะ ร้อยละ 28.6 เคยมีอาการปวดเมื่อยกล้ามเนื้อ ร้อยละ 14.3 เคยมีอาการแน่นหน้าอก และร้อยละ 50 เคยมีอาการอ่อนเพลีย ร้อยละ 57.1 เคยมีอาการเจ็บตา และร้อยละ 7.1 เคยมีอาการคลื่นไส้อาเจียน แสดงให้เห็นว่าเกษตรกรส่วนใหญ่เคยมีอาการเจ็บป่วยทางกายซึ่งอาจเนื่องมาจากการสัมผัสสารเคมีทางการเกษตร แต่ยังคงขาดข้อมูลการสัมผัส อาการ (sign) และอาการแสดง (symptom) ที่เฉพาะและชัดเจน

ปัญหาผลกระทบด้านสุขภาพที่เกิดจากการสัมผัสสารเคมีปราบศัตรูพืชนั้น มักพบในกลุ่มเกษตรกรที่ใช้สารเคมีนั้น ๆ จากการศึกษาของ Murphy ได้ระบุปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเสี่ยงต่อสุขภาพของเกษตรกรว่ามักจะเกิดจากการใช้สารเคมีที่มีพิษร้ายแรงมาก การผสมสารเคมีหลายชนิดที่ฉีดพ่นในแต่ละครั้งอาจทำให้เกิดการเสริมฤทธิ์ทางเคมีอีกทั้งความเข้มข้นที่เพิ่มขึ้น ยิ่งเพิ่มความเปราะบางและเสี่ยงต่อการเสียชีวิตได้สูง ความเสี่ยงอีกประการหนึ่งคือ ความถี่ในการใช้และปริมาณในการสัมผัสต่อสารเคมีปราบศัตรูพืช ทำให้ปริมาณสารเคมีที่สะสมในร่างกายของเกษตรกรเพิ่มสูงขึ้นจนในที่สุดก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพทั้งในระยะสั้นและระยะยาว อาการแพ้พิษที่เกิดจากสารเคมีปราบศัตรูพืชโดยเฉพาะกลุ่มสารออร์กาโนฟอสเฟตส์และคาร์บาเมตส์ที่มีฤทธิ์ยับยั้งการทำงานของเอนไซม์โคลีนเอสเตอเรส ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการทำงานของระบบประสาท ทำให้มีอาการอ่อนเพลีย เวียนศีรษะ ตาแดง ปากแห้ง มีอาการเจ็บหน้าอก เหงื่อออก อาเจียน หมดสติเป็นต้น จากรายงานของกระทรวงสาธารณสุข ปี พ.ศ. 2539 พบว่ามีผู้ป่วยที่ได้รับสารพิษจากการใช้สารเคมีปราบศัตรูพืชสูงสุดในภาคเหนือ รองลงมา คือ ภาคกลาง ภาค

ตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคใต้ จำนวน 13.78, 3.42, 1.94 และ 1.34 ต่อประชากร 100,000 คน โดยผู้ป่วยทั้งหมดร้อยละ 55 ได้รับพิษจากสารเคมีกำจัดแมลงโดยเฉพาะกลุ่มออร์กาโนฟอสเฟต ร้อยละ 25 ได้รับพิษจากสารเคมีกำจัดวัชพืช และร้อยละ 13 ได้รับพิษจากสารเคมีกำจัดแมลงกลุ่มคาร์บาเมตส์ สารเคมีทางการเกษตรยังส่งผลกระทบต่อสุขภาพอนามัยของเกษตรกรโดยอ้อมได้อีก เช่น การศึกษาค่าใช้จ่ายทางด้านสุขภาพของเกษตรกร 48 ราย ใน ต.เจดีย์หลวง อ.แม่สรวย จ.เชียงราย โดยแบ่งอาการเจ็บป่วยออกเป็น 3 ระยะ คือ ระยะที่ 1 อาการเป็นพิษที่เกิดขึ้นขณะที่ฉีดพ่นสารเคมี ระยะที่ 2 อาการที่เกิดขึ้นภายหลังการฉีดพ่นไม่เกิน 3 วัน และระยะที่ 3 อาการเป็นพิษที่เกิดขึ้นหลังฉีดพ่นไปแล้ว 3 วัน พบว่าร้อยละ 54.1 มีอาการเป็นพิษขณะที่ทำการฉีดพ่นสารเคมีฯ ความถี่ของการเจ็บป่วยมากที่สุดจะเกิดขึ้นในระยะที่ 3 ภายหลังการฉีดพ่นไปแล้ว 3 วัน คือร้อยละ 40.7 เกษตรกรมีรายได้เฉลี่ยจากการปลูกฝัก 14,561 บาทต่อปี โดยมีต้นทุนค่าใช้จ่ายเฉลี่ยด้านสุขภาพของเกษตรกรที่เจ็บป่วย 288 บาทต่อครั้ง เจ็บป่วยจนต้องรับการรักษาในโรงพยาบาล 5,701 บาทต่อครั้ง และมีค่ารักษาทางด้านจิตใจ 286 บาทต่อครั้ง สารเคมีที่ใช้เพื่อเร่งดอกกล้วย คือ โปแตสเซียมคลอเรต (Potassium chlorate) ได้มีการศึกษาผลกระทบด้านสุขภาพในกลุ่มคนงานและกลุ่มเกษตรกรไปบ้างแล้วโดย พงศ์เทพ วิวรรณเดชะและคณะ (2545) ซึ่งพบว่าอาสาสมัครทั้ง 2 กลุ่มได้รับผลกระทบด้านสุขภาพได้แก่ มีภาวะซีด มีเม็ดเลือดขาวและ methemoglobin สูง มีปัญหาด้านการทำงานของไต นอกจากนี้ยังพบว่าเกษตรกรและคนงานไม่ตระหนักถึงความสำคัญของการป้องกันตนเอง อย่างไรก็ตามคณะผู้วิจัยเสนอแนะว่าควรทำการศึกษาเพิ่มเติมให้ละเอียดมากขึ้น นอกจากนี้ยังมีสารเคมีทางการเกษตรกลุ่มอื่นอีก เช่น สารเคมีกำจัดแมลงกลุ่มไพรีทรอยด์ ซึ่งยังขาดข้อมูลผลกระทบด้านสุขภาพอยู่แม้ว่าจะเข้าใจกันว่าเป็นสารเคมีที่ไม่มีพิษมาก แต่ทั้งนี้การเกิดพิษขึ้นขึ้นอยู่กับขนาด (dose) ของสารเคมีที่ใช้

เนื่องจากปัญหาการใช้สารเคมีในการเกษตรมีหลายปัจจัยที่เกี่ยวข้องและมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับผู้ใช้คือตัวเกษตรกรเอง ดังนั้นข้อมูลในมิติต่าง ๆ จากเกษตรกรผู้ใช้จึงมีส่วนสำคัญที่จะให้เข้าใจความหมาย ความเป็นมาของปัญหา ในแต่ละชุมชนมากยิ่งขึ้น แม้ว่าเกษตรกรมีความตระหนักถึงพิษภัยของสารเคมีป้องกันศัตรูพืช แต่ส่วนใหญ่ยังคิดว่าไม่สามารถหลีกเลี่ยงการใช้สารพิษเหล่านี้ได้ ดังในรายงานของ ดรพจน์ แสนสิริพันธ์ (2537) ที่ศึกษาในกลุ่มเกษตรกรปลูกหัวหอมใหญ่ที่ตำบลสันป่าตอง กิ่งอำเภอแม่อาง จังหวัดเชียงใหม่ และศิลาชัย คำชู (2540) ซึ่งศึกษาในกลุ่มชาวเขาเผ่ากระเหรี่ยงผู้ปลูกกล้วยใน เขตบ้านคางดงดำ อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อปี พ.ศ. 2540 ดนัย สารพฤกษ์ และคณะ (2542) ได้รายงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการเรื่อง "การแก้ปัญหาการใช้สารเคมีในการเกษตรในอำเภอบ้านโฮ่ง จังหวัดลำพูน" ซึ่งเป็นกลุ่มเกษตรกรปลูกหอมแดงและพบว่าหลังการให้ความรู้ เกษตรกรมีการปฏิบัติดีขึ้น เช่น มีการสวมถุงมือในขณะมัด

หอมแดง ใ้ผ้าปิดจมูก ผู้วิจัยชี้ประเด็นความต้องการต่อเนื่องของกิจกรรมเพื่อให้เกิดการปฏิบัติอย่างยั่งยืนมีความสำคัญมาก

พิเชษฐ์ หนองช้างและคณะ (2547) ได้ทำการสำรวจสถานะสุขภาพและความเสี่ยงด้านสุขภาพจากการประกอบอาชีพภาคเกษตรกรรม พบว่า ผู้ที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมส่วนใหญ่เป็นผู้มีรายได้น้อย แต่ทำงานหนัก ซึ่งลักษณะงานมีความเสี่ยงอันตรายต่อสุขภาพ เช่น สภาพการทำงานและสิ่งแวดล้อมที่ไม่ปลอดภัย อันตรายจากการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช สุขภาพของเกษตรกรที่เป็นปัญหาได้แก่ พฤติกรรมการสูบบุหรี่และการดื่มเครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์ การได้รับสารเคมีกำจัดศัตรูพืช มือและเท้าเป็นอวัยวะที่ได้รับบาดเจ็บจากการทำงานมากที่สุด ความเสี่ยงด้านสภาพการทำงานและสิ่งแวดล้อมที่สำคัญ คือสภาพการทำงานในอากาศร้อนอบอ้าว การทำงานกลางแดดตลอดทั้งวัน การได้รับสารเคมีกำจัดศัตรูพืช เกษตรกรมีการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชเกือบทุกครัวเรือน ซึ่งส่วนใหญ่มีการใช้ตั้งแต่ 3 ชนิดขึ้นไป กลุ่มพาราควอตที่เป็นกลุ่มสารเคมีที่มีการใช้มากที่สุด ความเสี่ยงจากการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชที่สำคัญ คือการไม่ล้างภาชนะที่บรรจุหมดแล้วให้สะอาดก่อนนำไปกำจัด การไม่สวมอุปกรณ์ป้องกันสารเคมีและไม่แต่งกายที่รัดกุม และการผสมสารเคมีหลายชนิดในการพ่นฉีดครั้งเดียว ดังนั้นควรที่หน่วยงานภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นส่งเสริมนโยบายในการลดการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ส่งเสริมการเกษตรทางเลือก และควรมีการเฝ้าระวังสิ่งคุกคามต่อสุขภาพในภาคเกษตรกรรมทั้งในระดับครัวเรือนและชุมชน